

MUNZUR
ÜNİVERSİTESİ
2008

ISSN: 2636-7815
VOLUME: 11 ISSUE: 2
YEAR:2022

MUNZUR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

0428 213 17 94
musbid@munzur.edu.tr

MUNZUR UNIVERSITY
JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES

MUNZUR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2636-7815

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tusbd>

EDİTÖR

Doç. Dr. Murat KORUNUR

Dr. Öğr. Üyesi Salih BAŞKUTLU

YARDIMCI EDİTÖR

Dr. Öğr. Üyesi Akar DOĞAN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ahmet Evren ERGİNAL Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Cenk GÜRDAY Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan AYDIN Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin TÜRK Ardahan Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim KAYA Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Mutlu DEVECİ Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Oğuzhan SEVİM Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU Afyon Kocatepe Üniversitesi

Doç. Dr. Fettah KUZU Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim TOSUN Munzur Üniversitesi

Doç. Dr. Murat GÖKALP Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Sabit MENTEŞE Munzur Üniversitesi
Doç. Dr. Tuncay SAYGIN Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Ufuk ERDEM Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aziz ALTI Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül DEMİR Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Besim Can ZIRH Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cihan TUNCER Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erinç ASLANBOĞA Galatasaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrah AKDAMAR Bandırma Onyediy Eylöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Güçlü ATEŞOĞLU Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan CUŞA Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlyas ÖZDEMİR Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Öner TOLAN Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sami PATACI Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tahir KARAKAŞ Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vedi TEMİZKAN Munzur Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Arzu KARACA
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Prof. Dr. Erdal YILDIRIM
Prof. Dr. Fethi YILMAZ
Prof. Dr. Murat Cem DEMİR
Prof. Dr. Mustafa AKSOY

Prof. Dr. Nuran CİKCIKOĞLU YILDIRIM

Prof. Dr. Ülkü ÖZBEY

Doç. Dr. Sabit MENTEŞE

Dr. Öğr. Üyesi Orhan ÖRS

Dr. Öğr. Üyesi Sevim ERŞAHİN KARAKAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Zeynel ÇILGIN

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleler

Zülkif YALÇIN – Esra EMÜL

Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesaplarını Muhasebeleştirme Sorununa Yönelik Muhasebe Uygulaması ve Çözüm Önerileri93-116

Oğuzhan YÜKSEL

Türkiye’de Bebek Ölüm Hızının Bölgelerarası Değerlendirilmesi.....117-131

Kitap İncelemeleri

Aziz ALTI

Gülten, Sadullah. *Osmanlı-Safevi Kıskaçında Kızılbaşlar Açılın Kapılar Şah’a Gidelim*.....132-137

Makale Bilgisi

Makale Geliş Tarihi: 05.06.2022

Makale Kabul Tarihi: 22.09.2022

Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesaplarını Muhasebeleştirme Sorununa Yönelik Muhasebe Uygulaması ve Çözüm Önerileri*

Zülkif YALÇIN**

Esra EMÜL***

Öz

2019 yılında başlayan ve tüm dünyaya yayılan Covid 19 pandemisinin sadece insan sağlığı açısından değil ekonomik açıdan da birçok etkisi olmuştur. Pandeminin yaratmış olduğu ekonomik daralma ülkelerin likidite ihtiyacını arttırmıştır. Ülkelerin likiditeye olan ihtiyacı rezerv para olan doların ve diğer kabul gören para birimlerinin aşırı değerlenmesine sebep olmuştur. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin ve özellikle rezerv para talebi yüksek olan diğer ülkelerin ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye özellikle kur dalgalanmalarından kaynaklı olumsuz durumlardan kurtulabilmek için “kur korumalı vadeli hesap” ile bu soruna çözüm aramıştır. Kur Korumalı TL vadeli mevduat sistemini önce sadece gerçek kişileri daha sonra tüzel kişileri de dâhil ederek uygulamıştır. Böylece işletmelerde “kur korumalı vadeli hesapların” işleyişinin nasıl olacağı ve nasıl muhasebeleştirileceği sorusu önem kazanmıştır. Bu yönüyle çalışmanın alanda önemli bir boşluğu dolduracağı öngörülmektedir. Çalışmanın amacı “kur korumalı vadeli hesapların” işletmelerde uygulama yönünün araştırılarak muhasebe sisteminin işleyişine yönelik çözüm önerileri getirmek ve bir monografi ile muhasebe kayıtlarını göstermektir. Çalışmada öncelikle “kur korumalı vadeli hesapların” hukuki altyapısı incelenecektir. Daha sonra muhasebe işleyişi ve muhasebe boyutu irdelenecektir. Monografi ile konu pekiştirilecek

* Bu çalışma “2. Uluslararası Antalya Bilimsel Araştırmalar ve Yenilikçi Çalışmalar Kongresi 17-21 Mart 2022 Antalya, Türkiye Kongresinde sunulan Bildirinin uygulama yönünden genişletilmiş şeklidir.

** Doç. Dr. Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Tunceli/Türkiye, zulkifyalcin@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-4118-8316

*** Doktora Öğrencisi, Munzur Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İşletmecilik ve Finansal Yönetim Doktora Öğrencisi, Tunceli/Türkiye, esraemul2323@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-3762-7195

ve muhasebeleştirme süreci ile ilgili çözüm önerileri sunulacaktır. Bu çalışmanın hem literatüre hem de uygulamaya katkı sunması umut edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kura Dayalı Vadeli Hesap, Hazır Değerler, Muhasebe, Muhasebe Uygulaması.

Accounting Practice and Solutions for The Problem of Accounting Currency-Protected Turkish Lira (TL) Time Deposit Accounts

Abstract

The Covid 19 Pandemic, which started in 2019 and spread all over the world, has had many effects not only in terms of human health but also in the economic field. The economic contraction caused by the pandemic has increased the liquidity needs of countries. The need for liquidity of countries has led to the overvaluation of the dollar, which is the reserve currency, and other accepted currencies. This situation adversely affected the economy of developing countries and especially other countries with high demand for reserve money. Turkey, which is among the developing countries, sought a solution with the "currency protected time deposit account" in order to get rid of the negative situations, especially due to exchange rate fluctuations. It implemented this solution proposal by including only natural persons and then legal persons. Here, the question of how the "currency protected Turkish Lira (TL) deposit accounts" will work and how they will be accounted has gained importance. Our study is meaningful in this respect and gains importance at this point. The aim of our study is to investigate the application aspect of "currency protected Turkish Lira (TL) deposit accounts" in enterprises, to offer solutions for accounting operation and records and to show accounting records with a monograph. In our study, first of all, the legal infrastructure of "currency protected Turkish Lira (TL) deposit accounts" will be examined. Then, the accounting process and the accounting dimension will be examined. The subject will be reinforced with the monograph and solution proposals will be made in terms of accounting records. It is hoped that this study will contribute to both literature and practice.

Keywords: Currency-Based Time Deposit Account, Liquid Assets, Accounting, Accounting Application.

Giriş

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Wuhan şehrinde 31 Aralık 2019'da Covid-19 olarak adlandırılan ilk koronavirüs hastalığı tespit edilmiştir. Çin dışındaki ülkelerde de Covid-19 vakalarının görülmesiyle birlikte 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi ilan edilmiştir. Pandeminin etkisiyle birlikte tüm dünyada işletmelerin arz ve talep dengelerinin bozulmasından kaynaklı döviz kurlarında hızlı bir değişim meydana gelmiştir. Türkiye'de de hükümetin siyaset ve politikaları ve uluslararası alanda sıkışmış olan ekonomi politikaları kurların hızlı bir şekilde dalgalanmasına ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin bazı önlemler almasına sebep olmuştur. Bu önlemlerden birisi de Kur Korumalı

TL Mevduat Hesabı'dır. Kur Korumalı TL Mevduat Hesabı'na yönelik çalışmaların tamamlanmasıyla Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ile T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından konu hakkında kamuoyuna bilgilendirme yapılmıştır.

Bu kapsamda öncelikle Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 21 Aralık 2021 tarihinde "Türk Lirası Mevduat ve Katılma Esaslarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ" yayımlamıştır. Daha sonra T. C. Hazine ve Maliye Bakanlığı 24 Aralık 2021 tarihinde "Kur Korumalı TL Vadeli Mevduatlara ve Katılma Esaslarına İlişkin Uygulama Esasları Hakkında" bir basın açıklamasında bulunmuştur. Kur Korumalı TL Mevduat Hesabı'na, yurt içi yerleşik gerçek kişilerin yanı sıra yurt içi gerçek tüzel kişilerin de dahil edilmesiyle birlikte uygulamanın kapsamı genişletilmiştir. Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, yayımlanmış olduğu tebliğin maddelerindeki değişikliğe ilişkin 31 Aralık 2021 ve 11 Ocak 2022 tarihlerinde tebliğ yayımlamıştır. Yapılan bu düzenlemelere Cumhurbaşkanlığı Tebliği'nde de yer verilmiştir.

Uygulamaya yurt içi yerleşik tüzel kişilerin dahil edilmesiyle birlikte işletmelerin muhasebe kayıtlarının gösterilmesi de gerekmektedir. Çalışma, bu noktada oldukça önem kazanmaktadır. Bu yeni durumun öncelikle hukuki altyapısı incelenecektir. Daha sonra Vergi Usul Kanunu'na (VUK) göre "muhasebe kayıtları nasıl yapılacaktır" sorusuna cevap aranacaktır. Çalışmada öncelikle Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Cumhurbaşkanlığı kararlarında Kura Dayalı Vadeli Hesapların işleyişine yönelik yapılan hukuki altyapıda geçen tanımlamalar ve bu kararlarda ortaya çıkan işleyiş incelenecektir. Bu incelemeler sonucunda bu işleyişin işletmeler açısından muhasebeleştirilmesi araştırılacaktır. Bir örnek uygulama ile muhasebe işleyişi anlatılacaktır.

Merkez Bankası Tebliğinin İncelenmesi

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın Türk Lirası Mevduat ve Katılma Esaslarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkındaki Tebliği (Sayı:2021/14) 21 Aralık 2021 tarihinde yayımlanmıştır. Bu tebliğ, 8 maddeden oluşmakta olup ilgili maddeler aşağıda detaylı olarak incelenecektir.

Amaç ve Kapsam (Madde 1):ⁱ Bu maddede bahsedilen yurt içi yerleşik kişiler kavramı, Kambiyo Mevzuatı'nda tanımlanmıştır. Bu tanıma göre Türkiye'de yerleşik kişiler, Türkiye'de kanuni yerleşim yeri bulunan gerçek ve tüzel kişiler olarak ifade edilmiştir. Ayrıca

yurtdışında işçi, serbest meslek ya da müstakil iş sahibi olan Türk vatandaşları da bu tanımlamaya dahil edilmiştir (Kambiyo Mevzuatı, 1930). Burada dikkat edilmesi gereken husus Madde 1’de sadece gerçek kişilere yer verilmiş olmasıdır.

Döviz tevdiat hesabı, yurt içi veya yurt dışında ikamet eden kişilerin bankalar veya özel finans kurumlarında vadeli ya da vadesiz olarak açtırdıkları mevduat hesapları olarak tanımlanmıştır (Çetin, 2004). Döviz tevdiat hesapları, yurt dışındaki işçilerin Alman Bankalarında bulunan tasarruflarının yurda çekilmesi ve bu tasarrufların değerlendirilmesini sağlamak amacıyla ilk kez Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası gözetiminde açılmaya başlamıştır (Çetin, 2004). Yatırımcıların döviz tevdiat hesabı açabilmeleri için öncelikle çalışılan bankaların bu hizmeti vermesi ve kullanacağı yabancı para birimlerinin Türk lirasına çevrilebilir olması gerekmektedir.

Katılım fonu, katılım bankaları gözetiminde açtırılan hesaplarda bulunan parayı ifade etmektedir (Bankacılık Kanunu, 2005). Madde 1’e istinaden katılım fonu hesaplarının döviz cinsinden olması gerekmektedir. Ayrıca 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu Madde 3’te yer alan tanımlamadan farklı olarak tüzel kişilere ait özel cari hesapların kapsam dışında tutulduğu görülmektedir.

Dayanak (Madde 2):ⁱⁱ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu’nda Merkez Bankası’nın görev ve yetkileri tanımlanmıştır. Bu görev ve yetkiler incelendiğinde Merkez Bankası’nın temel görevleri arasında finansal sistemde istikrarı sağlamak ve para ve döviz piyasaları ile ilgili tedbirler almanın yer aldığı görülmektedir (TCMB Kanunu, 2021).

5411 sayılı Bankacılık Kanununun 144. maddesinde faiz oranları ve diğer menfaatlere ilişkin hükümler bulunmaktadır. Bu madde ile Merkez Bankasına oldukça geniş yetkiler verilmiştir. Merkez Bankası, bankaların ödünç işlemlerinde faizlerin azami oranları ve katılım bankalarında açılacak hesaplarla ilgili kâra veya zarara katılım oranlarını belirlemesinin yanı sıra bankacılık işlemlerinden kaynaklanan diğer menfaatlerin oranlarını da belirleyebilmekte hatta serbest bırakabilmektedir (BK, 2005).

Tanımlar ve Kısaltmalar (Madde 3):ⁱⁱⁱ Bu maddede “Banka”, “Merkez Bankası”, “Dönüşüm Kuru”, ”Vade Sonu Kuru” ve “Yurt İçi Yerleşik Kişi” kavramlarının tanımlarına ve/veya kısaltmalarına yer verilmiştir.

Madde 3 (a) incelendiğinde, banka kavramından mevduat ve katılım bankalarının anlaşılacağı görülmektedir. İlgili madde incelendiğinde mevduat ve katılım bankalarının esas

faaliyet alanlarının belirtildiği görülmektedir. Bu maddeye göre mevduat bankalarının faaliyet amaçları kendi nam ve hesabına mevduat kabul etmek ve kredi kullandırmaktadır. Katılım bankalarının faaliyet amaçları ise özel cari ve katılma hesapları aracılığıyla fon toplamak ve kredi kullandırmaktır (BK, 2005).

Madde 3 (b), incelendiğinde Merkez Bankası'nın, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasını ifade ettiği açıklanmıştır (Resmî Gazete, 2021). 11 Haziran 1930 tarihinde 1735 sayılı kanun ile kurulan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), ekonomik kalkınmayı sağlamak için önemli katkılarda bulunmaktadır (Kazdağlı, 1996).

Madde 3 (c), incelendiğinde dönüşüm kurunun tanımlanmasının yapıldığı görülmektedir (RG, 2021). Döviz hesabı sahipleri isterlerse döviz o gün ilan edilen alış kuru üzerinden Merkez Bankası'na satıp hesaplarını TL mevduatına çevirme imkanına sahiptirler. Burada Merkez Bankası'nın dövizin asıl ve nihai alıcısı olduğu görülmektedir (Ulusoy, 2022).

Madde 3 (ç), incelendiğinde vade sonu kurunun tanımlanmasına yer verildiği görülmektedir (RG, 2021). Arapça kökenli olan vade kavramı, en genel tanımıyla bir işin yapılması veya bir borcun ödenmesi için tanınan zaman olarak nitelendirilmektedir (Türk Dil Kurumu, 2021).

Madde 3 (d)'de ise yurt içi yerleşik kişi kavramının tanımlanması yapılmıştır (RG, 2021). Burada yer alan yurt içi yerleşik kişi kavramı tanımı, Kambiyo Mevzuatı'nda yer alan tanımlamadan farklı olarak sadece gerçek kişileri kapsayacak nitelikte yapılmıştır.

Döviz Tevdiat Hesapları ve Katılım Fonlarının Vadeli Türk Lirası Mevduat veya Katılma Hesaplarına Dönüşümü (Madde 4):^{iv} 4. maddenin 1. fıkrası incelendiğinde, 20.12.2021 tarihinde herhangi bir Türk bankasında döviz mevduat hesabı ya da döviz katılım fonu olmayan kişilerin kur korumalı döviz hesabı açtırma imkanlarının bulunmadığı görülmektedir (Ulusoy, 2021). Bunun yanı sıra sadece 3 farklı döviz cinsinden (Euro, ABD Doları, İngiliz Sterlini) döviz tevdiat ve döviz cinsinden katılım fonu bulunan hesap sahiplerinin talebinin kabul edileceği ve destekten yararlanabileceği görülmektedir.

4. maddenin 3. fıkrasına göre vadeden önce hesaptan para çekilmesi durumunda hesap sahipleri destekten faydalanamamaktadır. Dolayısıyla hesabın vadesiz hesaba dönüşmesi sonucunda faiz hakkı da ortadan kalkmaktadır. Ayrıca hesabın açıldığı tarihteki Merkez Bankası kuru ile hesabın kapatıldığı tarihteki Merkez Bankası kurundan düşük olan üzerinden hesap bakiyesi güncellenmektedir (URL-1).

Burada “bir hafta vadeli repo faiz oranı” ve “açık piyasa işlemi” kavramlarına yer verildiği görülmektedir. Açılımı “geri alım vaadiyle satış” olan Repo, Finansal Terimler Sözlüğü’nün tanımına göre; bir menkul kıymetin işlem başlangıç değerinde satılıp işlem başlangıç değerinde geri alınması olarak ifade edilmiştir (Finansal Terimler Sözlüğü, 2022). Yapılan bir diğer tanımlamaya göre ise Repo, bankalar tarafından belirlenen bir faiz oranı ile bono, tahvil gibi menkul kıymetleri belirli bir süre sonra geri almak koşuluyla satma işlemi olarak açıklanmıştır (Danacı vd., 2016). Merkez Bankasının belirlemiş olduğu bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı aynı zamanda politika faiz oranını oluşturmaktadır. Merkez Bankasının belirlemiş olduğu politika faiz oranı, piyasalar üzerinde oldukça önemli etkiler yaratmaktadır. Politika faiz oranının arttırılması durumunda Merkez Bankası ile repo gerçekleştiren bankalar, yüksek maliyetlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunun sonucunda fonları azalan bankaların hem kredi faiz oranları yükselmekte hem de mevduat faiz oranları artmaktadır. Politika faiz oranlarının azalması durumunda ise bahsedilen etkilerin tam tersinin gerçekleşmesi beklenmektedir (Danacı vd, 2016).

1985 yılında kamu kağıtları piyasasının geçerlilik kazanması ve 1986 yılında Bankalararası Para Piyasasının kurulması ile finans piyasalarının işlem hacmi artmıştır. Bu gelişme nihayetinde açık piyasa işlemlerinin uygulanmasına da zemin oluşturmuştur. Merkez Bankası, açık piyasa işlemlerine ilk olarak Şubat 1987’de para arzını kontrol etmek amacıyla başlamıştır. Devlet, açık piyasa işlemleri ile öncelikli olarak toplam kredi hacmi üzerinde etkinlik sağlamayı hedeflemektedir (Oktayer, 2009). Açık piyasa işlemlerini yapma yetkisi TCMB’ye verilmiştir. Doğrudan satım, doğrudan alım, Repo (Geri Satım Vaadiyle Alım), Ters Repo (Geri Alım Vaadiyle Satım), Vadeli Mevduat Alımı ve Satımı ve Likidite Senetleri İhraçları TCMB tarafından yapılan açık piyasa işlemleri arasında sayılmaktadır (Köse vd., 2015).

Vade Sonunda Kur Farkının Ödenmesi (Madde 5):^v 5. maddenin 1. fıkrası incelendiğinde, hesap sahibinin döviz bazında anaparasının vade sonunda her durumda korunduğu görülmektedir. Vade sonu hesap sahibine “anapara + faiz/ kâr payı” banka tarafından ödeneceği açıklanmıştır (URL-2).

5. maddenin 2. fıkrasında bahsedilen faiz/kâr payı tutarı < kur farkı olması durumunda banka tarafından hesap sahibine “anapara + faiz/kâr payı” + “kur farkı – faiz/kâr payı” tutarı ödenecektir. “kur farkı – faiz/kâr payı” Merkez Bankasınca bankaya verilerek hesap sahibine

ödeneceği belirlenmiştir. Dolayısıyla hesap sahibi toplamda kur farkı kadar getiri elde edecektir (URL-2).

5. maddenin 3. fıkrasına göre çekim yapılan tarihte saat 11: 00’de Merkez Bankası tarafından ilan edilen kurun dönüşüm kurundan yüksek olması halinde Merkez Bankasının kur farkına ilişkin herhangi bir ödeme yapmayacağı belirtilmiştir (URL-2).

4. maddenin 2. fıkrasına dayanarak hesap sahiplerine verilecek olan “kur farkı – faiz/kâr payı” tutarının bir defaya mahsus olarak verileceğini göstermektedir.

İstisnalar (Madde 6):^{vi} Bu maddede bazı hükümlerin istisna tutulduğu görülmektedir. İstisna tutulan bu hükümler, uzun yıllardan beri hem Türk lirasının kıymetini korumak hem de piyasa istikrarını sağlamak için mevzuatta yer alan yerleşik uygulamalardır. Ancak tebliğin başlığında da ifade edildiği üzere döviz olarak tutulan mevduatın Türk lirası mevduata ve/veya katılım hesaplarına dönüşümünün desteklenmesi, dolayısıyla döviz kurlarındaki anormal dalgalanmaların frenlenmesi ve fiyat ve piyasa istikrarının sağlanması için bu kurallardan kısmen vazgeçilmektedir. Atıf yapılan düzenlemeleri değiştirmeksizin yeni çıkarılan tebliğin uygulanabilir olması için 6. Madde kapsamındaki istisnaların getirilmesi kaçınılmaz olmuştur.

Madde 7’ye dayanarak tebliğin 21 Aralık 2021 tarihinde yürürlüğe girdiği vurgulanmıştır. Madde 8’de ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Başkanı’nın en yüksek icra amiri sıfatıyla bankayı sevk ve idare etmekten sorumlu olduğuna değinilmiştir (RG, 2021).

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığının Basın Açıklamasının İncelenmesi

T. C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kur Korumalı TL Vadeli Mevduatlara ve Katılma Esaslarına İlişkin Uygulama Esasları Hakkında 24.12.2021 tarihinde basın açıklamasında bulunmuştur. Açıklama, 9 maddeden oluşmakta olup ilgili maddeler aşağıda detaylı olarak incelenecektir.^{vii}

Madde 1 incelendiğinde Türkiye’de yerleşik kişilerin uygulamadan birden fazla kez yararlanabileceği görülmektedir. Dolayısıyla sisteme giriş ve çıkışta herhangi bir kısıt olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca uygulamada alt/üst limitinin olmaması, kur koruma limitinin olmadığı anlamına gelmektedir (URL-3).

Madde 2’de bankalar gözetiminde açılacak olan hesapların mevduat ve katılım hesapları olarak açılacağı belirtilmiştir. Arapça kökenli “mevdu” kelimesinin çoğulu olan mevduat, “emanet etme, bırakma” anlamlarına gelmektedir. Maddede de belirtildiği gibi mevduat, ivazsız ya da bir ivaz karşılığında olmaktadır. Burada belirtilen ivaz kavramının kelime anlamı “bedel, karşılık” olarak ifade edilmiştir (Çiftçınar, 2008). Vadeli mevduat ise vade sonuna kadar hesapta tutulan ve vade sonunda hem anaparanın hem de faizin ödenmesi şartıyla bankalardaki hesaba yatırılan parayı ifade etmektedir (Etgüer, 2021).

Madde 3’ten anlaşılacağı üzere, Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat ve Katılma Hesaplarının açılma tarihi olarak, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının (TCMB) Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ’in Resmi Gazetede yayımlanma tarihi olan 21.12.2021 tarihinin esas alındığı görülmektedir.

Madde 4’te, Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesapları’nda 4 farklı vade olduğu değinilmiştir. Ayrıca 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununun 93. maddesinde yer alan ibareye dayanarak tatil gününe denk gelen vade sonunun ilk iş gününde değerlendirileceği sonucuna ulaşılmaktadır (HMK, 2011).

Madde 5’te belirtilen ibarelerin uygulanmasında, katılım bankacılığı esaslarının baz alındığı görülmektedir. Katılım bankaları ile mevduat bankaları fonksiyonel açıdan birbirine benzese de fon toplama ve kullandırma yöntemlerinin birbirinden bütünüyle farklı olduğu görülmektedir. Türkiye Katılım Bankaları Birliği’nin mevzuatına göre mevduat bankaları, faizle fon toplamakta ve faiz karşılığında ödünç vermektedir. Oysa ki katılım bankaları, kâr ve zarara katılma yöntemiyle ortaklık esasına göre fon toplamakta ve kullandırmaktadır (Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2022).

Madde 6 incelendiğinde, Resmi Gazetede yayımlanan Türk Lirası Mevduat ve Katılma Esaslarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkındaki Tebliğ’e atıfta bulunarak sadece 3 farklı döviz cinsinden (Euro, ABD Doları, İngiliz Sterlini) döviz tevdiat ve döviz cinsinden katılım fonu bulunan hesap sahiplerinin talebinin kabul edileceği ve destekten yararlanabileceği sonucuna ulaşılmaktadır (RG, 2021).

Madde 7 kapsamında, hesap sahibinin elde ettiği kur farkı kadar getirinin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından bankalara aktarıldığı belirtilmektedir. Dolayısıyla kur farkının Türkiye Cumhuriyet Merkez bankası tarafından karşılandığı sonucuna ulaşılmaktadır.

8. madde kapsamında, vadeden önce hesabın kapatılmasına ilişkin hususlara yer verilmiştir. Vadeden önce hesaptan para çekilmesi durumunda ise hesabın vadesiz hesaba dönüşeceği ve faiz hakkının ortadan kalkacağı belirtilmiştir (URL- 4).

9. madde kapsamında uygulama esaslarından Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın yetkili olduğundan bahsedilmiştir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021). Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin hükümlerine göre; Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın maliye ve ekonomi politikalarının hazırlanmasına yardımcı olmaya ve bu politikaları uygulamaya yönelik görevleri bulunduğundan bahsedilmiştir (CBK, 2018).

Cumhurbaşkanlığı Tebliğinin İncelenmesi

Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ'e ilişkin değişikliklere, Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi'nin "Tebliğler" bölümünde yer verilmiştir. Yapılan bu değişiklikler, 31.12.2021 ve 11.1.2022 tarihlerinde Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Bu değişikliklerin tamamı aşağıda maddeler halinde detaylı olarak incelenecektir.

Amaç ve kapsam:^{viii} Madde 1 kapsamında, tebliğin amacına yönelik düzenlemelerin olduğu görülmektedir. Bu maddede yapılan değişiklikte, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından yapılan Altın Hesaplarından Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ (Sayı:2021/16)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ'in (Sayı:2022/2) esas alındığı görülmektedir (RG, 2022).

Altın Hesaplarından Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ (Sayı:2021/16) 29.12.2021 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanmıştır. 11.1.2022 tarihinde (Sayı:2022/2) Resmi Gazete'de yayımlanan değişiklikle yurt içi yerleşik kişilere ilaveten tüzel kişilerin de altın cinsinden mevduat ve katılım fonu hesaplarının bu düzenlemeden yararlanabileceği vurgulanmıştır (RG, 2022).

Tüzel kişi, ortak bir amacın devamlı şekilde gerçekleşmesini sağlayacak örgütlenmeye sahip olan, kişi ya da malları tahsis eden kişilerden bağımsız olarak kişi veya mal toplulukları olarak ifade edilmiştir (Gönen, 2015). 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 47. maddesinde kimlerin tüzel kişilik kazanabileceğine ilişkin bilgiler bulunmaktadır (Türk Medeni Kanunu, 2001).

Tanımlar ve kısaltmalar: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB), Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ

(Sayı:2021/14)’de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ’i (Sayı:2021/17), 31.12.2021 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Burada yapılan değişikliklere göre “dönüşüm kuru” ve “vade sonu kuru” tanımlarından “saat 11:00’de” ibaresinin kaldırıldığı görülmektedir (RG, 2021).

Madde 3 (e) incelendiğinde, yurt içi yerleşik tüzel kişi tanımının eklendiği görülmektedir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere tüzel kişiliğin yurt içi yerleşik tüzel kişilik sayılabilmesi için Türkiye’de kanuni yerleşim yeri bulunma şartı aranmaktadır.

Döviz tevdiat hesapları ve katılım fonlarının vadeli Türk lirası mevduat veya katılma hesaplarına dönüşümü:^{ix} Maddede yurt içi yerleşik gerçek kişilere yönelik düzenleme incelendiğinde; 20.12.2021 tarihinde herhangi bir Türk bankasında döviz mevduat hesabı ya da döviz katılım fonu olmayan yerleşik gerçek kişilerin kur korumalı döviz hesabı açtırma imkanlarının bulunmadığı görülmektedir (Ulusoy, 2021).

Maddede yurt içi yerleşik tüzel kişilere ait düzenleme incelendiğinde ise 31.12.2021 tarihinde herhangi bir Türk bankasında döviz mevduat hesabı ya da döviz katılım fonu olmayan yurt içi yerleşik tüzel kişilerin kur korumalı döviz hesabı açtırma imkanlarının bulunmadığı görülmektedir.

Resmi Gazete’de yayımlanan 11.1.2022 tarihli değişiklikle yurt içi yerleşik gerçek kişiler ve yurt içi yerleşik tüzel kişilerde vade konusunda farklılıklar olduğu görülmektedir. Yurt içi yerleşik gerçek kişiler; 3 ay, 6 ay veya 1 yıllığına Türk lirası mevduat ve katılma hesabı açtırabilmektedirler. Yurt içi yerleşik tüzel kişiler ise sadece 6 ay veya 1 yıllığına Türk lirası mevduat ve katılma hesabı açtırabilmektedirler (RG, 2022). Vadeden önce hesaptan para çekilmesi durumunda ise hesap sahipleri destekten faydalanamamaktadır.

Vade sonunda kur farkının ödenmesi:^x Burada mevduat bankaları ve katılım bankaları arasındaki fark bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Mevduat bankaları, faizle fon toplamakta ve faiz karşılığında ödünç vermektedir. Oysaki katılım bankalarında faiz yasağı bulunmaktadır (TKBB, 2022).

Kur Korumalı Vadeli Hesapların Muhasebe İşleyişi

T.C. Cumhurbaşkanlığı ve T.C.M.B ile Hazine ve Maliye Bakanlığının yayımlanmış olduğu tebliğlerde ortaya çıkan sonuç; mevcut ve ellerinde döviz bulunan gerçek kişilerin ve işletmelerin, istikrarsız kurun neden olduğu kur şoklarından korunmak için sürekli döviz alımına yönelmelerini engellemek amacıyla Kur Korumalı TL Mevduat hesaplarını

oluşturmak ve döviz piyasasından döviz alımını dengelemektir. Bu sonuca göre gerçek kişiler ve işletmeler, ellerindeki dövizleri TL'ye çevirerek veya mevcut vadeli veya vadesiz döviz hesaplarını döviz şoklarına karşı koruyarak belirli bir süre TL cinsinden mevduat hesabı açmaktadır. Bu belirli süre içerisinde herhangi bir şekilde bu mevduat hesaplarına karışmamak koşulu ile kur yükselmelerine karşı koruma sağlanmaktadır. Ocak 2022 sonu itibari ile bu amaca ulaşıldığı söylenebilir.

Dövizdeki aşırı oynaklık durulmuş ve döviz kuruna kısa süreli bir istikrar gelmiştir. Bu istikrardan tabii ki işletmeler en fazla memnun kalacak kişilerdir. Dövizdeki istikrar üretimdeki aşırı dalgalanmaları engelleyecek ve işletmelerin döviz cinsi yönünden borçlanması ile ortaya çıkan olumsuzluklar azalacaktır.

İşletmeler bu tür işlemlerde kendini döviz şoklarına karşı korumak amacıyla katılım sağlayabilir. Ancak bu işlemlerin muhasebe kayıtları nasıl yapılacaktır sorusu önem kazanmaktadır. Bu amaçla çalışmamızın bu başlığında yukarıda detaylı şekilde anlatılan kararname ve tebliğlerin muhasebe boyutu anlatılacaktır. Daha sonra bir örnek yardımıyla muhasebe kayıtları gösterilecektir.

Kur Korumalı TL Mevduat Hesaplarının İşletmelerde İşleyişi

Kur korumalı vadeli hesapların işleyişinde önemli olan hususlar; işletmenin elinde ya döviz cinsinden vadesiz veya vadeli hesabı olmalı ya da elinde bulundurduğu döviz cinsinden vadeli hesaplara aktaracağı nakdi olmalıdır. Eğer banka hesaplarında mevcut vadeli veya vadesiz döviz hesabı bulunmakta ise sadece mevcut döviz hesaplarını TL vadeli hesaplarına belirlenen kur üzerinden aktarılması talimatı ile bu sisteme geçiş yapabilir. Ancak elinde nakdi olarak bulunan dövizleri var ise o zaman bu dövizlerini önce bankadaki vadesiz döviz hesaplarına aktaracak daha sonra bu dövizleri belirlenen kur üzerinden TL'ye çevirerek TL vadeli hesaplarına aktaracaktır.

Muhasebe kayıtlarının tamamı bilançoda hazır değerler üzerinden gösterilecektir. Örneğin işletmenin nakit döviz değerleri kasa hesabında bulunacaktır. Bu dövizler bankadaki vadesiz döviz hesabına aktarılacak ve yine bu vadesiz döviz hesapları bankadaki vadeli TL Hesabına aktarılacaktır. Vade sonunda oluşan faiz veya kur farkları yine banka hesabına aktarılacaktır. Bu kur farkları ile faiz gelirleri ise Gelir Tablosu hesaplarında izlenecektir. Ancak diğer faiz gelirlerinde olduğu gibi aylık olarak oluşan faiz tahakkukları geçici hesaplarda izlenmeyecektir. Yani 18 veya 38 nolu hesaplar kullanılmayacaktır. Çünkü

tebliğlerde belirtilen ana husus vadeli hesabın belirli süre boyunca kesinlikle bozdurulmamasıdır. Bozdurulduğu takdirde ne kâr ne zarar durumu olacak yani hesap ilk duruma geri dönecektir. Bundan dolayı aylık olarak gelir tahakkukları yapılması doğru bir kayıt ortaya çıkarmayacaktır. Ancak 9 nolu Nazım Hesapları kullanılabilir. Çünkü Dövizin belirlenen kur üzerinden bozdurulması ile vade sonunda iki durum ortaya çıkmaktadır; ya vade sonundaki faiz döviz kurundan yüksek olacak ya da vade sonundaki döviz kuru elde edilecek faizden yüksek olacaktır. Bu iki durumun oluşturacağı risk üzerinden kâr veya zarar 9 nolu Nazım Hesaplarda gösterilebilir. Aynı zamanda vade bitmeden vadeli hesabın bozdurulması ile oluşabilecek zararlar da yine 9 nolu hesaplarda incelenebilir. Yapılacak monografide vergi unsuru istisna olup alınmadığından kayıtlarda dikkate alınmamıştır.

Kur Korumalı TL Mevduat Hesapların Muhasebeleştirilmesi

Aşağıdaki örnekte hem nakit dövizin bulunması durumu hem de vadesiz dövizin bulunması durumunda yapılacak muhasebe kayıtları ayrı ayrı gösterilecektir. Monografide gerçek veriler kullanılmayacaktır. Çünkü gerçek veriler üzerinden gidildiğinde muhasebe kayıtlarında oluşabilecek diğer farklı durumlar gösterilemeyebilir. Yani gerçek verilerde döviz kuru düşük çıktığında vade sonunda döviz kurunun yüksek oluşu gösterilemeyebilir. Bundan dolayı yapılacak kayıtlarda oluşabilecek tüm ihtimaller göz önünde bulundurularak kayıtlar gösterilecektir.

Örnek Monografi;

A İşletmesi, ithalat ve ihracat ile uğraşan bir işletmedir. İşletmenin ithalat ve ihracat ile uğraşması dövize olan ihtiyacını arttırmaktadır. İşletmenin vadesiz banka hesaplarında $1\text{\$}=8.00\text{ TL}$ 'den kayıtlanan $500.000\text{ \$}$ bulunmaktadır. Aynı zamanda işletmenin kasasında $1\text{\$}=10\text{ TL}$ 'den kayıtlanan $100.000\text{ \$}$ bulunmaktadır. Kur Korumalı TL Mevduat hesaplarının oluşması ve bu mevduat hesaplarından vergi alınamaması işletme için kısa vadede bir avantaj yaratmaktadır. Ancak işletmenin 4 ay içinde $200.000\text{ \$}$ döviz cinsinden ödemesi bulunmaktadır. Bundan dolayı kasasındaki $100.000\text{ \$}$ ile bankadaki $100.000\text{ \$}$ 'ı 3 aylık süre ile Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat hesabında tutmayı planlamamıştır. Geriye kalan vadesiz hesaptaki $400.000\text{ \$}$ 'ı ise 6 aylık süre ile Kur Korumalı Vadeli Hesapta tutmak istemiştir. İşlemler aynı gün yapılmıştır. Belirlenen sürelerde vadeli hesabı bozduramayacağından böyle bir yöntemi seçmektedir. İşletme vadeli hesap sonunda tekrar dolar dövizini alarak ödemelerini yapacaktır. Diğer bilgiler aşağıdaki gibidir;

Kur Korumalı Vadeli Hesapların açıldığı tarihteki;

Merkez Bankasının Belirlemiş olduğu Dolar Kuru : 13,50 TL

Bankanın Belirlemiş olduğu Faiz Oranı : % 15

Kur Korumalı Vadeli Hesapların kapatıldığı tarihlerdeki;

3 Ay sonunda Merkez Bankasının Belirlemiş olduğu Dolar Kuru: 13,60 TL

6 Ay sonunda Merkez Bankasının Belirlemiş olduğu Dolar Kuru: 16,60 TL

İlk önce yapılacak kayıt 500.000 \$ vadesiz hesapta bulunan dövizin Döviz Korumalı TL Vadeli hesabına 6 aylık olarak aktarılması gerekir. Geriye kalan tutar ile kasadaki nakit dolar dövizini birlikte 3 aylık vadeli hesaba aktarılması gerekir. Muhasebe kayıtları aşağıdaki gibi olacaktır;

102 Bankalar Dolar Hesabındaki mevcut Dolar Kaydı;

500.000 \$ X 8.00 TL= 4.000.000 TL

400.000 \$ X 8.00 TL= 3.200.000 TL (6 Aylık Vadeli Hesaba)

100.000 \$ X 8.00 TL= 800.000 TL (3Aylık Vadeli Hesaba)

Kur Korumalı Vadeli hesap açılış tarihindeki Doların TL'ye çevirimi;

500.000 \$ X 13.50 TL= 6.750.000 TL

400.000 \$ X 13.50 TL= 5.400.000 TL (6 Aylık Vadeli Hesaba)

100.000 \$ X 13.50 TL= 1.350.000 TL (3Aylık Vadeli Hesaba)

Çevirimde Oluşan Kambiyo Kârı;

6.750.000 TL – 4.000.000 TL = 2.750.000 TL

5.400.000 TL – 3.200.000 TL = 2.200.000 TL (6 Aylık Vadeli Hesaba)

1.350.000 TL – 800.000 TL = 550.000 TL (3 Aylık Vadeli Hesaba)

100 Kasa Hesabı Mevcut ve Çevirim Tarihindeki Durumu;

Kasa Hesabı Mevcut Dolar Kaydı: 100.000 \$ X 10 TL= 1.000.000 TL

Çevirim Tarihindeki Dolar Kaydı: 100.000 \$ X 13.50 TL= 1.350.000 TL

Kambiyo Kârı: 1.350.000 TL - 1.000.000 TL= 350.000 TL

Bankalar ve Kasa Hesaplarındaki Dövizlerin 6 Aylık Kur Korumalı TL Vadeli Hesabına Aktarılması

102 BANKALAR (6 Aylık Kur Korumalı Vadeli TL Hesabı: 400.000 \$ x 13.50 TL)	5.400.000	
102 BANKALAR (Vadesiz Dolar Hesabı:400.000 \$x8.00 TL)		3.200.000
646 KAMBİYO KÂRI		2.200.000

Bankalar ve Kasa Hesaplarındaki Dövizlerin 3 Aylık Kur Korumalı TL Vadeli Hesabına Aktarılması

102 BANKALAR (3 Aylık Kur Korumalı Vadeli TL Hesabı: 200.000 \$ x 13.50 TL)	2.700.000	
102 BANKALAR (Vadesiz Dolar Hesabı:100.000 \$x8.00 TL)		800.000
100 KASA (Dolar Kasası:100.000\$x10.00 TL)		1.000.000
646 KAMBİYO KÂRI		900.000

Görüldüğü üzere dövizlerin ilk alım kaydında varlıklardaki değerleri çevirim yapıldığında oluşan değerlerinden farklı olmuştur. Ancak dolar dövizinin miktarı değişmemiştir. Yani kur korumalı TL hesabı olduğundan vade sonunda eğer döviz kuru faiz getirisinden yüksek çıkarsa yine mevcut dolar miktarı kadar çevirim ile para hesabımıza geçecektir. Bu durumda yine işletmenin döviz miktarı değişmeyecektir.

Yukarıdaki işlemlerin döviz miktarlarının nazım hesaplarda takip edilebilir. Bu durumda yapılacak kayıt aşağıdaki gibi olacaktır;

Bankalar ve Kasa Hesaplarındaki Dövizlerin 6 Aylık Kur Korumalı TL Vadeli Hesabına Aktarılması NAZIM HESAPLARI

940 YABANCI PARALI İŞLEMLERDEN BORÇLAR (6 Aylık Kur Korumalı Vadeli TL Hesabı: 400.000 \$ x 13.50 TL)	5.400.000	
941 YABANCI PARALI İŞLEMLERDEN ALACAKLAR		5.400.000

Bankalar ve Kasa Hesaplarındaki Dövizlerin 3 Aylık Kur Korumalı Vadeli TL Hesabına Aktarılması NAZIM HESAPLARI

940 YABANCI PARALI İŞLEMLERDEN BORÇLAR (3 Aylık Kur Korumalı Vadeli TL Hesabı: 200.000 \$ x 13.50 TL)	2.700.000	
941 YABANCI PARALI İŞLEMLERDEN ALACAKLAR		2.700.000

İki ayrı hesap açıldığından iki ayrı alt hesapta iki farklı kayıt açılması doğru olacaktır. Hesaplar kapatıldığında nazım hesapları kapatılmalıdır.

Vadeli hesaplardan ilk kapanacak hesap 3 aylık süre ile Kur Korumalı TL Vadeli Hesap olacaktır. Bu hesap kapatılmadan önce bankanın yapması gereken hesaplama üzerinden işletmenin “kambiyo kârı” mı yoksa “faiz geliri” mi elde ettiğini bulmak için iki farklı hesaplamanın karşılaştırılması gerekir. Bu karşılaştırma sonunda eğer faiz geliri yüksek çıkarsa hesap kapatıldığında ortaya çıkan değer “faiz geliri” olarak kayıtlanmalı, eğer kur hesaplaması fazla çıkarsa o zaman “kambiyo kârı” olarak kayıtlanmalıdır. Sorun aslında TL cinsinden açılan vadeli hesaptan nasıl olur da “kambiyo kârı” elde edilmektedir sorunudur.

Cevap şu şekilde olmalıdır. Açılan bu vadeli hesap aslında TL cinsinden olsa bile vade sonunda eğer kur üzerinden hesaplama faiz oranı üzerinden hesaplamadan fazla çıkarsa o zaman TL cinsinden vadeli hesap Döviz cinsinden değerlendirilerek kur farkı ile birlikte aynı tutarda Döviz size geri verilecektir. Bundan 200.000 \$ veya 400.000 \$ olduğu gibi size verileceğinden vadeli hesap açılışındaki kur ile vadeli hesap kapatılışındaki kur arasındaki fark kambiyo kârı olarak kayıtlanacaktır. Önce 3 aylık vadeli hesabın muhasebeleştirilmesini yapıp daha sonra 6 aylık vadeli hesabın muhasebeleştirilmesi yapılarak anlatılan bu farklılıklar gösterilecektir.

• **3 Aylık Kur Korumalı TL Vadeli Hesabının kapatılması;**

Bu hesap kapatılırken iki farklı hesaplamanın yapılması gerekir. Bunlar; TL cinsinden “faiz hesaplama” ve kur üzerinden varsa “kambiyo kârı” hesaplanması. Bu iki hesaplamada hangi yüksek ise o dikkate alınarak kayıtlar yapılacaktır.

Faiz Hesaplama;

3 Aylık Faiz Tutarı: $2.700.000 \text{ TL} \times 0.15 = 405.000 \text{ TL} \times 3 \text{ ay} / 12 \text{ ay} = \mathbf{101.250 \text{ TL}}$

Kur Farkı (Kambiyo Kârı veya zararı) Hesaplama;

Vadeli hesap açılış günündeki kur üzerinden $200.000 \$ \times 13,50 = 2.700.000 \text{ TL}$

Vadeli hesap kapanış günündeki kur üzerinden $200.000 \$ \times 13.60 = 2.720.000 \text{ TL}$

Kur Farkı üzerinden Kambiyo Kârı = $2.720.000 - 2.700.000 = \mathbf{20.000 \text{ TL}}$

101.250 TL > 20.000 TL yani **Faiz Tutarı > Kambiyo Kârı** olduğundan işlemler faiz tutarı üzerinden faiz geliri olarak hesaplanmalıdır. Ancak işletmemiz döviz borcu olduğundan ve tekrar dolar alımı yapacağından işlemler sonunda döviz hesabı tekrar açılacaktır. Muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır;

Anapara : 2.700.000 TL

Faiz Geliri : 101.250 TL

Vadesiz Hesaba Aktarılacak tutar: 2.801.250 TL

Dolar Karşılığı : $2.801.250 / 13.60 \text{ TL} = 205.974,26 \$$ olacaktır.

3 Aylık Kur Korumalı TL Vadeli Hesabının Kapatılması;

102 BANKALAR

2.801.250

(Vadesiz TL Hesabı)		
102 BANKALAR		2.700.000
(3 Aylık Kur Korumalı Vadeli TL Hesabı: 200.000 \$ x 13.50 TL)		
642 FAİZ GELİRİ		101.250

Tekrar Döviz Alım Kaydı Yapılması

102 BANKALAR	2.801.250	
(Vadesiz Dolar Hesabı:205.974,26 \$x13.60 TL)		
102 BANKALAR		2.801.250
(Vadesiz TL Hesabı)		

3 Aylık Kur Korumalı TL Vadeli Hesabı NAZIM HESAPLARININ kapatılması

941 YABANCI PARALI İŞLEMLERDEN ALACAKLAR	2.700.000	
940 YABANCI PARALI İŞLEMLERDEN BORÇLAR		2.700.000
(3 Aylık Kur Korumalı Vadeli TL Hesabı: 200.000 \$ x 13.50 TL)		

Görüldüğü üzere öncelikle faiz oranı yüksek olduğundan 3 aylık Kur Korumalı Vadeli Hesap TL cinsinden kapatılacak ve oluşan fark “faiz geliri” olarak yazılacaktır. Daha sonra Vadesiz TL hesabına aktarılacak olan bu tutar tekrar döviz alımı yapılarak Vadesiz Dolar hesabına aktarılacaktır.

• **6 Aylık Kur Korumalı TL Vadeli Hesabının kapatılması;**

6 aylık Kur Korumalı TL Vadeli Hesap içinde aynı hesaplamalar yapılacaktır. Ancak burada 6 ay sonraki kur üzerinden hesaplamalar yapılmalıdır. Aynı işlem sonucunda TL cinsinden “faiz hesaplaması” ve kur üzerinden “kambiyo kârı” hesaplaması yapılacak. Bu iki hesaplamada hangi yüksek ise yine o tutar dikkate alınarak kayıtlar yapılacaktır.

Faiz Hesaplaması;

6 Aylık Faiz Tutarı: $5.400.000 \text{ TL} \times 0.15 = 810.000 \text{ TL} \times 6 \text{ ay} / 12 \text{ ay} = \mathbf{405.000 \text{ TL}}$

Kur Farkı (Kambiyo Kârı veya zararı) Hesaplaması;

Vadeli hesap açılış günündeki kur üzerinden $400.000 \$ \times 13,50 = 5.400.000 \text{ TL}$

Vadeli hesap kapanış günündeki kur üzerinden $400.000 \$ \times 16.60 = 6.640.000 \text{ TL}$

Kur Farkı üzerinden Kambiyo Kârı = $6.640.000 - 5.400.000 = \mathbf{1.240.000 \text{ TL}}$

1.240.000 TL > 405.000 TL yani **Kambiyo Kârı > Faiz Tutarı** olduğundan işlemler kambiyo kârı üzerinden hesaplanmalıdır. Ayrıca vadeli hesap her ne kadar TL cinsinden yapılsa da kur farkı daha yüksek olduğundan 400.000 \$ tekrar Vadesiz Dolar hesabına aktarılacaktır. Yani sanki vadeli TL hesabı açılmamış gibi olacaktır. Ancak yönetmelik ve tebliğde TL cinsinden hesaba aktarılır dediğinden Vadeli Hesap kapatıldığında önce TL Vadesiz Hesaba daha sonra Döviz Vadesiz Hesabına aktarım yapılır. Muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır;

Anapara: 5.400.000 TL

Kambiyo Kârı: 1.240.000 TL

Vadesiz Hesaba Aktarılacak tutar: 6.640.000 TL

Dolar Karşılığı: $6.640.000 / 16.60 \text{ TL} = 400.000 \$$ olacaktır.

6 Aylık Kur Korumalı TL Vadeli Hesabının Kapatılması

102 BANKALAR (Vadesiz TL Hesabı)	6.640.000	
102 BANKALAR		5.400.000

(6 Aylık Kur Korumalı Vadeli TL Hesabı: 400.000 \$ x 13.50 TL) 646 KAMBİYO KÂRI		1.240.000
---	--	-----------

Tekrar Döviz Alım Kaydı Yapılması

102 BANKALAR (Vadesiz Dolar Hesabı:400.000 \$x16.60 TL)	6.640.000	
102 BANKALAR (Vadesiz TL Hesabı)		6.640.000

6 Aylık Kur Korumalı TL Vadeli Hesabı NAZIM HESAPLARININ kapatılması

941 YABANCI PARALI İŞLEMLERDEN ALACAKLAR	5.400.000	
940 YABANCI PARALI İŞLEMLERDEN BORÇLAR (6 Aylık Kur Korumalı Vadeli TL Hesabı: 400.000 \$ x 13.50 TL)		5.400.000

Görüldüğü faiz oranı üzerinden değil Kur Farkı Üzerinden oluşan Kambiyo Kârı üzerinden işlemler yapılmıştır. Çünkü tebliğlerde belirtilen husus kur farkının yüksek olması durumunda kur farkının dikkate alınması gerektiğidir. 6 aylık Kur Korumalı Vadeli Hesap TL cinsinden kapatılacak ve oluşan fark “Kambiyo Kârı” olarak yazılacaktır. Daha sonra Vadesiz TL hesabına aktarılacak olan bu tutar tekrar döviz alımı yapılarak Vadesiz Dolar hesabına aktarılacaktır.

Sonuç

Çalışma, kura dayalı vadeli hesapların TL cinsinden olması durumunda yapılacak muhasebe kayıtlarına yönelik çözüm önerisi getirmiştir. Bu kapsamda öncelikle T.C. Cumhurbaşkanlığı, Merkez Bankası ve Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın çıkarmış oldukları tebliğ ve kararnameler incelenmiştir. Bu tebliğ ve kararnamelere dayanılarak işletmelerde kur korumalı vadeli TL hesaplarının işleyişine yönelik çözüm önerileri getirilmiştir. Yapılan önerilerde faiz oranı ile kur üzerinden oluşan farktan kaynaklı zarar devlet tarafından karşılanmakta ancak bu zarar bankalar ile Merkez Bankası arasında irdelenmektedir. Bundan dolayı muhasebe kayıtlarında önerilen çözümler, işlemlerin banka ile işletme arasında olması sebebiyle işletmede oluşan zarar üzerinden değil kâr üzerinden yapılmıştır.

Getirilen çözüm önerisi, uygulamada farklı sonuçlar doğurmaktadır. Bu bakımdan monografide gerçek veriler yerine fiili durumda karşılaşılabilen farklı uygulamaları gösterebilmek için türetilen bilgiler üzerinden çözümlenmeler yapılmıştır. İlk kur korumalı vadeli hesaplar açıldığında döviz üzerinden geçmiş dönemde maliyet esası olarak kayıtlanan nakdin TL cinsinden hesaplara aktarılması esnasında güncel kur üzerinden çevrilerek kambiyo kârı veya zararı da muhasebeleştirilmektedir. Kur korumalı vadeli hesap TL cinsinden açıldığında vade sonunda yine döviz alındığında maliyet esası kavramı gereği kayıtlar açılmaktadır. İşletmeler oluşabilecek kur farklarını izleyebilmek için ilk açılan vadeli hesap günündeki kur üzerinden 9 nolu Nazım Hesaplarda bu durumu izleyebilmektedir. Kur korumalı vadeli hesap sonunda iki farklı durum ortaya çıkmaktadır. İşletme ya faiz geliri elde etmekte ya da kur farkı dolayısı ile faizden daha yüksek oluşan dövizin o günkü güncel kur tutarı üzerinden nakdi alabilmektedir. Faiz bir getiri olabilmektedir. Ancak döviz üzerinden ne kadar döviz verildi ise o kadar döviz alınmaktadır. Fakat bu kur bir önceki kur düzeyinden yüksek olacağından yine kambiyo kârı elde edilmektedir. Çünkü hiç dövizini bozdurmamış gibi hareket edilecek ve bundan dolayı TL vadeli hesaptaki nakit aslında döviz cinsinden paranın bozdurulması gibi hareket edilerek yine TL kayıtlarına alınacaktır. Çünkü elde edilen faiz olmayacaktır. Tebliğ ve kararnamelerde de bundan bahsedilmektedir.

Çalışmada güncel ve geçici bir durum monografi aracılığı ile incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışma ile muhasebe bilimine teknik ve uygulama yönünden katkı sunulması amaçlanmıştır. Ayrıca Cumhuriyet tarihinde “Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat” modeline benzer Döviz Çevrilebilir TL Mevduat Hesapları" (DÇM) ya da "Döviz Endeksli Mevduat" (DEM) gibi uygulamaların yapıldığı görülmektedir (URL-5). Bu uygulamaların getirmiş

olduğu olumlu ve olumsuz sonuçların değerlendirilmesine yönelik çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Altın Hesaplarından Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ. (2021). T.C. Resmi Gazete (31704, 29 Aralık 2021).
- Altın Hesaplarından Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ (Sayı:2021/16)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ. (2022). T. C. Resmi Gazete (31716, 11 Ocak 2022).
- Bankacılık Kanunu, (BK). (2005). 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu. Erişim adresi <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5411.pdf>
- Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, (2018). Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin Sayısı: 1. Resmi Gazete Tarihi: 10.7.2018.
- Çetin, B. (2004). Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabı Sistemi ve Yeniden Yapılandırılması. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, *Uzmanlık Yeterlilik Tezi*, Ankara.
- Çiftpınar, B. (2008). Toplumsal Kuralların Metni Olan Hukuk ve Hukuk Dili. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 180-191.
- Danacı, M. C., Şit, M., Şit, A. (2018). Politika Faiz Oranının Bankaların Kârlılıkları Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 333-348.
- Etgüer, T. D. (2021). Vadeli Mevduat ve Katılma Hesabı Getirilerinin Kişisel Finans Yönünden Karşılaştırılması: Türkiye İçin Ampirik Bir Uygulama. *Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Finansal Terimler Sözlüğü. (2022). Repo. Erişim adresi <https://www.capital.com.tr/finansal-terimler-sozlugu?arama=repo>
- Gönen, R. (2015). Tüzel Kişilerin Anonim Şirket Yönetim Kurulu Üyeliği. *Yüksek Lisans Tezi*, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hukuk Muhakemeleri Kanunu, (HMK). (2011). 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu. Erişim adresi <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6100.pdf>
- Kambiyo Mevzuatı, (KM). (1930). Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında Kanun. Erişim adresi https://ugm.com.tr/upload/files/kambiyo-mevzuati_2020-03-12_07-42-00.pdf
- Kazdağlı, H. (1996). T.C. Merkez Bankasının Kuruluş Tarihçesi ve 1934-1938 Dönemindeki Para Politikasının Var Yöntemi ile Analizi. *H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 23-53.
- Köse, Y., Atik, M., Yılmaz, B. (2015). Merkez Bankası Kâr Etmeli Mi? T. C. Merkez Bankası Örneği, 8(1), 261-275.
- Oktayer, A. (2009). Türkiye'de Finansal Serbestleşme ve Derinleşme Süreci Üzerine Nitel Bir İnceleme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 4(1), 73-100.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2021). Kur Korumalı TL Vadeli Mevduatlara ve Katılma Hesaplarına İlişkin Uygulama Esasları Hakkında Basın Açıklaması. Erişim adresi

<https://www.hmb.gov.tr/duyuru/kur-korumali-tl-vadeli-mevduatlara-ve-katilma-hesaplarina-iliskin-uygulama-esaslari-hakkinda-basin-aciklamasi-i-24-12-2021>

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, (TCMB). (2021). TCMB Kanunu. Erişim adresi <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkinda/Mevzuat>
- Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ. (2021). T.C. Resmi Gazete (31696, 21 Aralık 2021).
- Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ (Sayı:2021/14)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ. (2021). T.C. Resmi Gazete (31706, 31 Aralık 2021).
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, (2021). Vade. Erişim adresi <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Medeni Kanunu, (TMK). (2001). 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu. Erişim adresi <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf>
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği, (TKBB). (2022). Katılım Bankacılığı Nedir? Nasıl Çalışır? Erişim adresi <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/TKBB-Katilim-Bankaciligi-Nedir-Brosur.pdf>
- Ulusoy, E. (2022). Hukuki Yönüyle Kur Korumalı Mevduat. Erişim adresi <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/prof-dr-erol-ulusoy/hukuki-yonuyle-kur-korumali-mevduat-6676765>
- URL-1, (2021). <https://www.ekonomist.com.tr/haberler/10-soruda-kur-korumali-tl-vadeli-mevduat.html/0>, 10 Soruda 'Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat'. 22.12.2021.
- URL-2, (2021). <https://finans.mynet.com/haber/detay/ekonomi/son-dakika-kur-korumali-tl-vadeli-mevduat-sistemi-icin-merkez-bankasi-ndan-talimat/433457/>, Son Dakika: Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Sistemi İçin Merkez Bankası'ndan Talimat. 23.12.2021.
- URL-3, (2021). <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/10-soruda-kur-korumali-tl-vadeli-mevduat-destegi/2454618>, 10 Soruda 'Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat' Desteği. 22.12.2021.
- URL-4, (2021). <https://www.bloomberght.com/kur-korumali-tl-mevduatta-uygulama-esaslari-2295238>, Kur Korumalı Mevduatta Azami Faiz Belli Oldu. 24.12.2021.
- URL5, (2021). <https://www.indyturk.com/node/450311/ekonomi%CC%87/d%C3%B6vize-%C3%A7evrilebilir-mevduat-modeli-60-ve-70lerde-de-uygulanm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1-%C3%B6zal-d%C3%A7mnin>, 24.12.2021.

ⁱⁱ (1)“Bu tebliğ, 14/1/1970 tarihli ve 1211 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanununun 4’üncü maddesinin üçüncü fıkrasının (I) numaralı bendinin (g) alt bendi ile 19/10/2005 tarihli ve 5411 sayılı Bankacılık Kanununun 144’üncü maddesine dayanılarak hazırlanmıştır”

ⁱⁱⁱ a) “Banka: 19/10/2005 tarihli ve 5411 sayılı Bankacılık Kanununun 3 üncü maddesinde tanımlanan mevduat ve katılım bankalarını”

b) “Merkez Bankası: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasını”

c) “Dönüşüm kuru: Döviz tevdiat hesapları ve döviz cinsinde katılım fonu hesaplarında bulunan dövizin Türk lirasına çevrildiği gün saat 11:00’de Merkez Bankası tarafından ilan edilen döviz alış kurunu”

ç) “Vade sonu kuru: Türk lirası mevduat veya katılma hesabının vadesinde saat 11’de Merkez Bankası tarafından ilan edilen döviz alış kurunu”

d) “Yurt içi yerleşik kişi: Yurt dışında işçi serbest meslek ve müstakil iş sahibi Türk vatandaşları da dahil Türkiye’de kanuni yerleşim yeri bulunan gerçek kişileri”

iv “(1) 20/12/2021 tarihinde mevcut olan ABD doları, Euro ve İngiliz Sterlini cinsinden döviz tevdiat hesapları ve döviz cinsinden katılım fonu hesapları, hesap sahibinin talep etmesi halinde dönüşüm kuru üzerinden Türk lirasına çevrilir”

“(2) Bankanın bu işlem sonucunda elde ettiği döviz dönüşüm kuru üzerinden Merkez Bankası tarafından satın alınır ve karşılığı Türk lirası ilgili bankaya aktarılır”

“(3) Banka tarafından 3 ay, 6 ay veya 1 yıl vadeli Türk lirası mevduat ve katılma hesabı açılır”

“(4) Bankanın mevduat hesabına uygulayacağı faiz oranı Merkez Bankasınca belirlenen bir hafta vadeli repo faiz oranının altında olamaz. Katılma hesaplarına sağlanacak getirinin katılım bankalarının Merkez Bankası ile açık piyasa işlemleri kapsamında yaptıkları bir hafta vadeli repo işlemlerinde oluşan maliyetten düşük olması halinde aradaki farkı katılım bankası tek taraflı olarak karşılar”

v “(1) Vade sonunda Türk lirası mevduat ve katılma hesabı sahibine anapara ile faiz veya kâr payı banka tarafından ödenir”

“(2) Vade sonu kurunun dönüşüm kurundan yüksek olması ve kur farkı üzerinden hesaplanan tutarın banka tarafından ödenecek faiz veya kâr payından yüksek olması durumunda, kur farkı üzerinden hesaplanan tutardan faiz veya kâr payı düşülerek hesaplanan tutar Merkez Bankasınca mevduat ve katılma hesabı sahibine ödenmek üzere ilgili bankaya aktarılır”

“(3) Türk lirası mevduat veya katılma hesabından vadeden önce çekim yapılması halinde Merkez Bankasınca kur farkına ilişkin ödeme yapılamaz”

“(4) Bu uygulama kapsamında açılan Türk lirası mevduat veya katılma hesapları bu maddenin ikinci fıkrasında belirtilen destekten bir defaya mahsus faydalanabilirler”

vi (1) 16/10/2006 tarihli ve 2006/11/11188 sayılı Mevduat ve Kredi Faiz Oranları ve Katılma Hesapları Kâr ve Zarara Katılma Oranları ile Özel Cari Hesaplar Dahil Bu İşlemlerde Sağlanacak Diğer Menfaatler Hakkında Bakanlar Kurulu Kararının 4 üncü maddesinin birinci fıkrası ile 10/2/2020 tarihli ve 31035 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Mevduat ve Kredi Faiz Oranları ve Katılma Hesapları Kâr ve Zarara Katılma Oranları Hakkında Tebliğ (Sayı: 2020/3)’in 3 üncü maddesinin birinci fıkrasının birinci cümlesi ve dördüncü fıkrası hükümleri bu Tebliğ kapsamında açılacak Türk lirası mevduat ve katılma hesaplarına uygulanmaz”

vii 1. “Türkiye’de yerleşik kişiler (Yurt dışında işçi, serbest meslek ve müstakil iş sahibi Türk vatandaşları dahil Türkiye’de kanuni yerleşim yeri bulunan gerçek kişiler) faydalanabilecek olup, uygulamadan birden fazla kez yararlanılması mümkün olacak ve alt/üst limit olmayacaktır”

2. ““Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat ve Katılma Hesapları” bankalar nezdinde bu nitelikte açılacak TL vadeli mevduat ve katılma hesapları şeklinde olacaktır”

3. “Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat ve Katılma Hesapları” 21.12.2021 tarihinden itibaren açılacaktır”

4. “Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat ve Katılma Hesapları” 3, 6, 9 ve 12 ay olmak üzere 4 farklı vadede olacaktır”

5. “Bankaların, “Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesabı”na uygulayacağı asgari faiz oranı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nca belirlenen bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının altında olmayacaktır. Bankalarca uygulanacak azami faiz oranı ise asgari faiz oranının en fazla 300 bp üstünde belirlenebilecektir. Azami faiz oranı Hazine ve Maliye Bakanlığı’nca güncellenebilecek ve güncelleme tarihi ile sonrasında açılacak hesaplar için geçerli olacaktır. Bu maddede belirlenen uygulama esasları Katılım Bankaları açısından katılım bankacılığı esasları çerçevesinde uygulanacaktır

6. “Bu hesaplarda esas alınacak vade başı/vade sonu kuru olarak, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın saat 11’de açıkladığı USD/TRY, EUR/TRY ve GBP/TRY döviz alış kurları kullanılacaktır”

7. “Vade sonunda kur farkı desteğinin tamamı hesap sahibine aynı gün ödenecektir. Vade sonunda kur farkından kaynaklı bankalara ödeme yapılması gerekmesi halinde, bankalar tarafından ödenecek tutara ilişkin talepler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’na iletilecektir. Hazine tarafından ödenecek kısım Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından bankalara aynı gün aktarılacaktır”

8. “Vadeden önce hesabın kapatılması halinde;

a. Hesabın kapatıldığı tarihte saat 11:00’de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nca ilan edilen kurun vade başında esas alınan kurdan yüksek olması durumunda Hazine tarafından kur farkına ilişkin ödeme yapılmaz.

b. Hesabın kapatıldığı tarihte saat 11:00’de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nca ilan edilen kurun vade başında esas alınan kurdan düşük olması durumunda, hesabın vadeden önce kapatıldığı tarihte saat 11:00’de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından ilan edilen döviz alış kurundan hesap bakiyesi güncellenir. Aradaki fark banka tarafından Hazineye aktarılmak üzere Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın ilgili TL hesabına aktarılır”

9. “Yukarıdaki uygulama esaslarında değişiklik yapmaya Hazine ve Maliye Bakanlığı yetkilidir”(HMB, 2021).

^{viii} **Amaç ve kapsam MADDE 1 – (Değişik:RG-11/1/2022-31716)** “(1) Bu Tebliğin amacı, yurt içi yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin altın cinsinden mevduat ve katılım fonu hesaplarının Türk lirası vadeli mevduat ve katılma hesaplarına dönüşmesi halinde mevduat ve katılım fonu sahiplerine sağlanacak desteğe ilişkin usul ve esasları düzenlemektir” (Cumhurbaşkanlığı Tebliği, 2022).

^{ix} **Madde 4 – (1) (Değişik:RG-11/1/2022-31716)** “Yurt içi yerleşik gerçek kişilerin 20/12/2021 tarihinde mevcut olan, yurt içi yerleşik tüzel kişilerin ise 31/12/2021 tarihinde mevcut olan ABD doları, Euro ve İngiliz Sterlini cinsinden döviz tevdiat hesabı ve döviz cinsinden katılım fonu hesabı bakiyeleri, hesap sahibinin talep etmesi halinde dönüşüm kuru üzerinden Türk lirasına çevrilir” **(3) (Değişik:RG-11/1/2022-31716)** “Banka tarafından yurt içi yerleşik gerçek kişiler için 3 ay, 6 ay veya 1 yıl vadeli ve yurt içi yerleşik tüzel kişiler için 6 ay veya 1 yıl vadeli Türk lirası mevduat veya katılma hesabı açılır” **(4)** “Bankanın mevduat hesabına uygulayacağı faiz oranı Merkez Bankasınca belirlenen bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının altında olamaz. **(Değişik cümle:RG 31/12/2021-31706)** Katılma hesabına sağlanacak getirinin Merkez Bankasının katılım bankaları ile açık piyasa işlemleri kapsamında yaptığı bir hafta vadeli geri satım vaadi ile alım işlemlerinde oluşan maliyetten düşük olması halinde aradaki farkı katılım bankacılığı esasları çerçevesinde katılım bankası karşılayabilir, karşılanmayan kısım için Merkez Bankasınca ödeme yapılmaz” (Cumhurbaşkanlığı Tebliği, 2022).

^x **Madde 5 – (1) (Değişik:RG-31/12/2021-31706)** “Vade sonunda Türk lirası mevduat hesabı sahibine anapara ile faiz, katılma hesabı sahibine ise vade sonundaki katılma hesabı bakiyesi banka tarafından ödenir”(Cumhurbaşkanlığı Tebliği, 2022).

Makale Bilgisi

Makale Geliş Tarihi: 24.11.2022

Makale Kabul Tarihi: 23.12.2022

Türkiye’de Bebek Ölüm Hızının Bölgelerarası Değerlendirilmesi

Oğuzhan YÜKSEL*

Öz

Sağlık sektörü, hem ülke içerisinde hem de ülkeler arasındaki gelişmişlik karşılaştırmalarında önemli göstergeleri içerisinde barındırmaktadır. Bu araştırmada, Türkiye’deki bölgelerin bebek ölüm hızı açısından etkinliklerinin kıyaslanması amaçlanmıştır. Sağlık Bakanlığı’na düzenli olarak çıkarılan sağlık istatistikleri yıllıklarındaki, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması’nda (İBBS-1) belirlenen bölgeler arasında kıyaslamalar yapılmıştır. Türkiye; İBBS-1 sınıflamasına göre 12 bölgeye ayrılmıştır. 2020 yılı verileri ulaşılabilen en güncel veriler olduğundan analizler 2020 yılı için yapılmıştır. Girdi odaklı Veri Zarflama Analizi (VZA) modelinden, ölçeğe göre sabit getiri (CRS-Constant Returns to Scale) yaklaşımı kullanılmıştır. Sağlık alanında çıktıları maksimize edebilmek yerine, girdileri minimize edebilme ihtimalinin daha fazla olmasından dolayı girdi yönelimli analiz tercih edilmiştir. Çalışmada girdi değişkenleri olarak; 100.000 kişiye düşen toplam hekim sayısı, 100.000 kişiye düşen toplam hemşire ve ebe sayısı ve bölgelerdeki mevcut toplam hastane sayısı belirlenmiştir. Çıktı değişkeni olarak ise tüm haftalardaki bebek ölüm hızı (tersi) kullanılmıştır. Analiz bulgularına göre; İstanbul, Batı Marmara, Doğu Marmara, Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz bölgeleri tam etkin olarak bulunmuştur. En düşük puanı 0,657 puanı ile Ortadoğu Anadolu bölgesi alırken, Güneydoğu Anadolu bölgesi de 0,666 ile düşük puan alan bölgelerdendir. Etkinlik skorları düşük olan bölgelerin, mevcut çıktılarına daha az girdi kullanarak ulaşabilmeleri olasıdır. Türkiye genelinde bölgelerin sağlık performansları, periyodik değerlendirilmeli ve gerekli iyileştirmelerin yapılabilmesi için uygun adımlar atılmalıdır.

Anahtar kelimeler: Sağlık Sektörü, Bebek Ölüm Hızı, Performans, Sağlık Göstergeleri

* Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Senirkent MYO, Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programı, oguzhanyuksel@isparta.edu.tr, ORCID iD: 0000-0003-0539-4136.

Interregional Assessment of Infant Mortality Rate in Turkey

Abstract

The health sector contains important indicators both within the country and in comparisons of Decisiveness between countries. In this study, it was aimed to compare the efficiencies of the regions in Turkey in terms of infant mortality rate. Comparisons were made between the regions determined in the Statistical Regional Units Classification (IBBS-1) in the health statistics annuals published by the Ministry of Health. Turkey is divided into 12 regions according to the IBBS-1 classification. Since the data for the year 2020 are the most up-to-date data available, the analyzes were made for the year 2020. The Constant Returns to Scale (CRS) approach was used from the input-oriented Data Envelopment Analysis (DEA) model. Input-oriented analysis has been preferred because it is more likely to minimize inputs rather than maximize outputs in the field of health. As input variables in the study; the total number of physicians per 100,000 people, the total number of nurses and midwives per 100,000 people and the total number of hospitals in the regions were determined. As an output variable, the infant mortality rate in all weeks was used (by calculating the reverse using the division process). According to the analysis findings; Istanbul, Western Marmara, Eastern Marmara, Western Black Sea and Eastern Black Sea regions were found to be fully efficient. The Middle Eastern Anatolia region received the lowest score with a score of 0.657, while the Southeastern Anatolia region is one of the regions with a low score of 0.666. Regions with low efficiency scores are likely to be able to achieve their current output with lower inputs. The health performances of the regions throughout Turkey should be evaluated periodically and appropriate steps should be taken to make the necessary improvements.

Keywords: Health Sector, Infant Mortality Rate, Performance, Health Indicators

Giriş

Sağlık, toplumların en büyük zenginliklerdendir. Sağlık problemlerini yüksek oranda çözebilmiş ülkelerde siyasal, ekonomik ve sosyal tüm alanlarda pozitif gelişmeler beklenebilir (Ağırbaş vd., 2011). COVID-19 salgının da yaşanması ve tüm dünyada hayatı tehdit etmesinin de etkisiyle insanlar, sağlık sektörünü daha çok önemsemeye başlamışlardır. Sağlık hizmetlerinin devletlere yükü bir hayli fazladır. Bu sebeple, sağlık sektörünün devletlerce iyi yönetilmesi, kaynak israfının önlenmesi gereklidir (Alaiad vd., 2018). Ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyleri elverdiği ölçüde pandeminin olumsuz etkilerine karşı farklı önlemler alarak, kısıtlamalardan etkilenmeden vatandaşlarının sağlık düzeylerini korumaya çalıştıkları görülmüştür (Akbulut ve Şenol, 2022). Ülkeler arasındaki kıyaslamalar gelişmişlik düzeyleri bakımından yapılırken, göstergelerden bir tanesi de sağlık hizmetleridir. Sağlık hizmetlerinin sunumunda kıt olan mevcut kaynakların etkin ve verimli kullanılması tüm devletlerin ortak amaçlarından (Yıldırım ve Yıldırım, 2011). Verimlilik uygulamaları ile analizlerinin bölgeler içerisinde de hastaneler ya da birimler ölçeğinde de yapılması doğru bakış açısı kazandıracaktır. Yapılacak iyileştirmelerde, kaliteli hizmetten vazgeçilmemelidir (Ağırbaş, 2014). Devletlerin, sağlık sektöründe hem en iyi hizmeti sunmak, hem halkın sağlık

statüsünü yükseltmek hem de tüm bunları önlemleri baştan alarak doğru şekilde yapmak gibi sorumlulukları olduğu aşikârdır. Sağlık yöneticilerine kaynakların sevk ve idaresinde önemli görevler düşmektedir.

Sağlık sektörü, devamlı gelişen ve yenilenen bir sektördür. Yüksek kalitede ve en uygun maliyetlerle sağlık hizmeti verebilmek gittikçe zorlaşmaktadır (Naveh ve Stern, 2005). Sağlık hizmetlerinde; kaynakların en iyi şekilde kullanılmadığı saptanırsa eldeki girdilerle ulaşılabilen çıktılar az olduğu anlaşılmaktadır (Wang vd., 1999, Şahin, 2008). Sağlık hizmetlerinde, kaynakların tüm bölgelere hatta şehirlere ve en küçük yerleşim birimlerine adaletli bir şekilde dağıtılmasından birinci derecede sorumlu olan kamu kurumu Sağlık Bakanlığı’dır (Kutlar ve Salamov, 2016). Türk sağlık sisteminde, otorite hükümettedir. Sağlık Bakanlığı’na bağlı faaliyet gösteren hastaneler, araştırma merkezleri, birinci-ikinci ve üçüncü basamak sağlık tesisleri mevcuttur. Bunların yanında belediyeler ya da özel sektör tarafından işletilen hastaneler olsa da tamamının ruhsat-denetim gibi konularından Sağlık Bakanlığı ve bağlı birimleri sorumludur. Tıbbi teknoloji-cihaz kaliteleri, hastaneler, sağlık personelinin liyakatleri, kullanılan tıbbi ilaçlar vs. gibi çeşitli açılardan Türkiye’de sağlık sistemindeki seviye her geçen gün yükseltilmeye çalışılmaktadır.

Genel olarak sağlık sistemlerinin en önemli amaçları arasında; sağlık hizmetleri emrine verilen kaynakları etkin kullanmak, sağlık hizmetleri sunumunda organizasyona önem vermek, sağlık hizmetlerine vatandaşların erişimlerini basitleştirmek, finansal risklere karşı halkı koruyarak yanında olmak ve tüm bunların neticesinde toplumların sağlık seviyelerini daha yükseğe çıkarmaktır (Uğurluoğlu ve Çelik, 2005). 2019 senesinde; 1.000 canlı doğumda 6,6 olarak bulunan bebek ölüm hızı %3,0 azalış ile 6,4’e; 3,7 olarak tespit edilen neonatal ölüm hızı %2,7 azalış ile 3,6’ya; 8,7 olarak bulunan beş yaş altı ölüm hızı %3,4 azalarak 8,4’e gerilemiştir. 2019’da antenatal bakım kapsamı (en az 1 ziyaret ile) %99,4 seviyesindeyken, 2020 yılında %99,7’ye; hastanelerde gerçekleşen doğum oranı %97 oranından %98’e çıkmıştır. Sezaryen ameliyatlarının, canlı doğumlar içindeki oranı %57,3 ve primer sezaryen ameliyatlarının canlı doğumlar içindeki oranı ise %28,8 olarak kaydedilmiştir. 2019’da Sağlık Bakanlığı’nın yönettiği toplam hastane sayısı 895’ten, 2020 yılında 900’e gelmiştir (SB, 2021). Bebek ve anne ölüm oranlarını azaltmak, normal doğum sayısını artırmak, bulaşıcı hastalıkların görülme sıklığını düşürmek gibi birçok konuda iyileşmelerin yaşandığı gözlenmektedir.

Bu çalışma ile Türkiye’deki bölgelerin, sağlık hizmetleri sunumlarının bir sonucu olarak görülen bebek ölüm hızının 2020 yılı verileriyle kıyaslanarak analizinin

değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Sağlık sektörü ile ilgili hizmetlerin, yapılan iyileştirme çalışmalarının sağlık statüsü daha iyi seviyede bir toplum yaratma amacını güttüğü düşünüldüğünde; sağlık alanındaki performans analizlerinin de ileriye dönük planlamalara ışık tutması beklenilebilir. Araştırmada elde edilen sonuçlara dayanılarak, etkinliğini sağlayamayan bölgelerin referans kümeleri belirtilmiş, ulaşılması gereken nominal değişken seviyeleri vurgulanmıştır. Kıt olan kaynakların, sağlık hizmetlerinde daha doğru kullanılmasının önemine dikkat çekilerek ve VZA yöntemiyle bölgelerin sağlık performansları belirlenmeye çalışılmıştır. Potansiyel iyileştirme önerileri ile bölgeler için çözüm önerileri geliştirilmiştir. Dergiler, Cemil Meriç (2004:100) tarafından “hür tefekkürün kalesi” olarak nitelenmiştir. Kültür, uygarlık ve siyaset alanında üretilen pek çok orijinal görüş ve akım, ilk olarak dergi sayfalarında kendilerine yer bulmuştur. Türkiye’de özellikle II. Meşrutiyet sonrası hız kazanan dergiler, ideoloji ve kültür üretiminin üsleri durumunda olmuştur.

Materyal ve Metod

Bu araştırmada; Türkiye’de bulunan İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması’nda (İBBS-1) yer alan 12 bölgenin bebek ölüm hızına dayalı performanslarını tespit etmek amacıyla Veri Zarflama Analizi (VZA) tekniğinin CCR modelinden faydalanılmıştır. İBBS-1 sınıflamasına göre Türkiye’de bulunan bölgeler; İstanbul, Batı Marmara, Doğu Marmara, Doğu Karadeniz, Batı Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ege, Akdeniz, Batı Anadolu, Orta Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu bölgeleridir. En güncel olan 2020 yılı verileri ile bölgelerin bebek ölüm hızı ve girdi değişkenleri açısından etkinlikleri elde edilmiş ve bulgular yorumlanmıştır. Veriler, kamu erişimine açık olan Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü web sitesinden (SB, 2021) elde edildiği için etik kurul onayı alınmamıştır.

Veri Zarflama Analizi

Farrell’in 1957 yılında yapmış olduğu çalışmasından (Farrell, 1957) esinlenerek 1978’de Charnes, Cooper ve Rhodes (isimlerinin baş harflerinden hareketle adlandırılan CCR modeli) tarafından yapılan bir başka araştırmada VZA ilk kez kullanılmıştır. CCR modelinin kullanılması ile her bir Karar Verme Birimi (KVB)’nde geçerli olacak şekilde, çoklu girdi-çıkıtı oranlarından yararlanılabilmektedir (Charnes vd., 1978). Charnes ve arkadaşları ölçeğe göre sabit getiri tekniğini (CRS: Constant Returns to Scale) analize ekleyerek farklı bir metod önermişlerdir (Ramanathan, 2005).

Ortak amaçlara doğru ilerleyen, benzer girdilerle benzer çıktılar üreten KVB’ler birbirleriyle VZA yönteminde karşılaştırılabilmektedir. Etkinlik düzeyleri arasındaki farklılıklar göreceli olarak saptanabilmektedir (Bhat vd., 1985). VZA doğrusal programlamaya dayanan ve aynı zamanda nonparametrik bir analiz tekniğidir. KVB’ler belirlendikten sonra, her bir KVB’nin en iyi olan KVB’ler ile karşılaştırılabilmesine olanak tanır. VZA’da bir sınır seviyesi belirlenir. KVB’lerin verimliliği, veriler yardımıyla çizilen bu sınıra olan uzaklık-yakınlığa göre tespit edilmektedir (Babacan, 2006). Sağlık sektöründe, bulgularda çıktılarla ilgili oluşan potansiyel iyileştirmelerin yapılabilme ihtimallerinin düşüklüğü göz ardı edilmemelidir. (Yüksel, 2021a). Sağlık hizmetlerinde, genellikle girdilerin denetlenebilmesi-değiştirilebilmesi daha kolaydır. Sağlık çıktılarının planlanması, değiştirilmesi ve kontrolü ise girdilerin aksine çok daha zor işlemler gerektirmektedir. Sağlık kurumlarındaki analizlerde, girdi odaklı VZA yöntemi bu nedenlerle daha sık tercih edilmektedir (Şahin, 2008). Girdilerde sıklıkla kullanılan sağlık personeli sayısı, hastane sayısı, yatak sayısı gibi değişkenlerde iyileştirmeler ya da değişiklikler yapmak çıktılara nazaran daha kolay ve olanaklıdır. Çıktılarda (örneğin bebek ölüm oranı, anne ölüm oranı, taburcu olan hasta sayısı vb.) iyileştirme yapmak ise multifaktoriyel sebeplerle çok daha zordur.

Charnes ve arkadaşları tarafından, VZA matematiksel olarak formülle aşağıdaki şekilde gösterilmiştir. Formülde s etkinliği ölçülen KVB, x_{hs} kullanılan h . girdi, y_{ks} üretilen k . çıktı, u_k s KVB’si tarafından k . çıktıya verilen ağırlık ve f KVB sayısını temsil etmektedir (Charnes vd., 1978):

$$E_s = \max \frac{\sum_{k=1}^c u_k y_{ks}}{\sum_{h=1}^d v_h x_{hs}}$$

$$\text{Kısıtları: } \frac{\sum_{k=1}^f u_k y_{kj}}{\sum_{h=1}^d v_h x_{hj}} \leq 1 \text{ olmak üzere } u_k > 0; k=1, \dots, c \text{ ve } v_h > 0; h=1, \dots, d$$

Gözlem ($j=1 \dots f$) kümesinde bulunan tüm KVB’lerin, diğer KVB’lerle karşılaştırılarak etkinlik durumları tespit edilmektedir. Her bir KVB için ağırlıklı çıktılardan, ağırlıklı girdilere bölünmesiyle elde edilen orana göre analiz skorları hesaplanmaktadır. Verimlilik ölçülürken, formülde yer alan en önemli kısıt 1’den küçük ya da en çok 1’e eşit olma durumudur. Ek olarak, ne girdiler ne çıktılardan eksi değerlere sahip olamama kısıtı da mevcuttur (Şahin, 1999). VZA analiz sonuçlarının değerleri 0-1 arasında olmaktadır. VZA sonucunda etkin bulunan birimler tam 1 puanına sahipken, etkin olmayan birimler ise 1’den daha küçük ama 0’dan büyük olan skorlara sahiptir.

Sağlık hizmetlerinde görevli kurumların, etkinlik düzeyleri ölçülürken genellikle girdi odaklı VZA modelleri kullanılmaktadırlar. Buna sebep olarak en güçlü delil; sağlık sektöründe girdilerle oynamanın çıktıları değiştirmekten daha mümkün olması şeklinde gösterilebilir (Ozcan, 2009). Girdi yönelimli VZA tekniğinde, çıktılar yönünden tüm KVB’ler karşılaştırılarak optimum çıktı seviyesine ulaşmak için sahip olunması gereken, minimum girdi düzeyi belirlenmeye çalışılmaktadır. Diğer KVB’ler arasındaki girdi ve ulaşılan çıktı değerlerinden girdilerin ne kadar azaltılabileceği hesaplanmaktadır.

Araştırmada Kullanılan Değişkenler

Literatürdeki daha önce yapılmış çalışmalara da bakılarak bu araştırmanın girdi ve çıktı değişkenleri belirlenmiştir. Çalışmada girdi değişkenleri olarak; 100.000 kişiye düşen toplam hekim sayısı, 100.000 kişiye düşen hemşire ve ebe sayısının toplamı ve bölgelerdeki toplam hastane sayısı değerleri alınmıştır. Çıktı değişkeni olarak ise tüm haftalardaki 1.000 canlı doğumdaki bebek ölüm hızı (tersi alınarak) kullanılmıştır. Analizde kullanılan tüm girdi değişkenleri pozitif anlamlıdır. Negatif anlama sahip tek değişken olan bebek ölüm hızı değişkeninin tersi kullanılarak pozitif değer oluşturulmuş ve analize dâhil edilmiştir. Veriler, analize uygun duruma getirildikten sonra Deap 2.1 ve DEASolver programları yardımıyla hesaplamalar yapılarak bulgulara ulaşılmıştır.

Uygulama yapılırken, önemli bir değişken hesaplama sürecine dâhil edilmezse, bu değişkenden yararlanan birimlerin etkinlik değerleri kötü çıkabilecektir. Alanyazına bakıldığında, analizde kullanılan girdiler ve çıktıların değiştirilmesi ile bazı KVB’lerin etkinliklerinde olumlu ya da olumsuz farklılaşmalar olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanında çok fazla girdi ve çıktı eklenmesinin de doğru olmadığı, VZA analizinin ayrıştırma özelliğini azalttığı düşünülmelidir. Birimlerin çıktılarını en doğru şekilde yansıtabilecek sayıda girdi ve çıktı belirlenmesi uygun olacaktır (Öztürk, 2009). Girdi ve çıktı sayılarında artış demek, aynı zamanda KVB sayısının da artması demektir. Yeterli sayıda KVB yoksa, girdi ve çık değişkenlerinin toplam sayısı ulaşılan bütün verileri kapsamayabilir.

Cooper et al. (2001); n KVB sayısı, m girdi ve s çıktı değişkeni olmak üzere; $n \geq \max\{m \times s, 3(m + s)\}$ şeklinde formüle etmiştir. Bu çalışmada kullanılan KVB sayısı 12 olduğu için, girdi ve çıktı değişkenlerinin toplam sayısı 4’ü geçmemelidir. Bu bilgiler ışığında, 3 girdi ve 1 çıktı değişkeni kullanılarak analizler yapılmıştır. 100.000 kişiye düşen hekim sayısında en yüksek değer 295 (Batı Anadolu bölgesi) iken, en düşük değer 140’ta (Güneydoğu Anadolu bölgesi) kalmış, ortalaması ise 195 olarak bulunmuştur. 100.000 kişiye

düşen ebe ve hemşire sayısında ortalama 356, toplam hastane sayısı ortalaması 127’dir. Toplam hastane sayısında en yüksek değeri alan İstanbul bölgesinde 232 hastane varken, en düşük değerli Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde sadece 56 hastane hizmet verdiği görülmektedir. Bebek ölüm hızında en iyi sonuca sahip bölge İstanbul’dur. Girdi ve çıktı değişkenlerine bazı istatistiksel bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1. Girdi ve Çıktı Değişkenlerine Ait İstatistikler

	100.000 Kişiyeye Düşen Hekim Sayısı	100.000 Kişiyeye Düşen Hemşire ve Ebe Sayısı	Toplam Hastane Sayısı	Bebek Ölüm Hızı-1000 Canlı Doğumda (Tersi- Tüm Canlı Doğumlar) Tüm Haftalar
Maximum	295	410	232	0,158
Minimum	140	281	56	0,077
Ortalama	195,8333	356,75	127,8333	0,128
Std. Sapma	39,1468	38,12944	51,54098	0,027

Bulgular

Araştırmada girdi yönelimli VZA analizi yapılmıştır. Türkiye; İBBS-1 sınıflamasına göre 12 bölgeye ayrılmıştır. Bebek ölüm hızının çeşitli sağlık göstergeleri ile değerlendirildiği çalışmada, Türkiye’nin 12 bölgesinin sağlık göstergeleri yardımıyla ulaşılan etkinlik sonuçlarına göre sıralaması Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Bölgeler ve Analiz Sonuçlarının Gösterimi

Bölgeler	VZA Skorları
İstanbul	1
Doğu Karadeniz	1
Batı Karadeniz	1
Batı Marmara	1
Doğu Marmara	1
Ege	0,949
Kuzeydoğu Anadolu	0,917
Akdeniz	0,841
Batı Anadolu	0,793
Orta Anadolu	0,715
Güneydoğu Anadolu	0,666
Ortadoğu Anadolu	0,657
Ortalama	0,878

İstanbul, Batı Marmara, Doğu Marmara, Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz bölgeleri tam etkin olarak bulunmuştur. En düşük puanı 0,657 puanı ile Ortadoğu Anadolu bölgesi alırken, Güneydoğu Anadolu bölgesi de 0,666 ile düşük puan alan bölgelerdendir. Tam puan

alamayan ama en çok yaklaşan bölge olarak Ege bölgesi 0,949 etkinlik skoru ile dikkat çekmektedir. %91,7 skor ile Kuzeydoğu Anadolu bölgesi, %84,1 skor ile Akdeniz bölgesi, %79,3 skor ile Batı Anadolu bölgesi ve %71,5 puan ile Orta Anadolu bölgesi etkin olmayan diğer birimlerdir. Tüm bölgelerin VZA skorlarının ortalaması 0,878’dir.

Analiz sonuçlarına bakıldığında; İstanbul’un 3 kez, Batı Marmara bölgesinin 3 kez, Doğu Marmara bölgesinin 3 kez, Batı Karadeniz bölgesinin 3 kez ve Doğu Karadeniz bölgesinin 1 kez diğer bölgelere referans oldukları anlaşılmıştır. Ortalama etkinlik skoru 0,878 ve etkin olmayan bölge sayısı 7 olarak bulunmuştur. Örneğin Ege bölgesinin %35,7 oranında İstanbul’u ve %62,9 oranında Doğu Marmara bölgelerini referans alması etkin hale gelmesi için hedef değerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam etkin olan bölgelerin, zaten üst seviyede ve tam puanda oldukları için kendi kendilerini örnek almaları, buldukları durumu koruyarak geriye düşmemeleri şeklinde yorumlanabilir. Diğer bölgeleri de içeren referans kümesi Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Referans Alınması Gereken Bölgeler

Bölge Adı	VZA Skoru	Referans Kümesi
İstanbul	1	İstanbul (1)
Batı Marmara	1	Batı Marmara (1)
Ege	0,949	İstanbul (0,357), Doğu Marmara (0,629)
Doğu Marmara	1	Doğu Marmara (0,999)
Batı Anadolu	0,793	İstanbul (0,214), Batı Marmara (0,726)
Akdeniz	0,841	İstanbul (0,797), Doğu Marmara (0,743)
Orta Anadolu	0,715	Batı Marmara (0,276), Batı Karadeniz (0,435)
Batı Karadeniz	1	Batı Karadeniz (1)
Doğu Karadeniz	1	Doğu Karadeniz (1)
Kuzeydoğu Anadolu	0,917	Doğu Karadeniz (0,634)
Ortadoğu Anadolu	0,657	Batı Marmara (0,451), Batı Karadeniz (0,131)
Güneydoğu Anadolu	0,666	Doğu Marmara (0,189), Batı Karadeniz (0,317)

2020 yılına ait sağlık istatistikleri ile yapılan analizlerde, verimli bulunan bölgelerde girdi-çıktı değişkenlerinde herhangi bir değişiklik öngörülmediğinden (kendilerine referans olduklarından) yalnızca etkin olmayan bölgelere ait hedef değerler ve değişimlerin % olarak gösterimi detaylı şekilde Tablo 4’te yapılmıştır.

Tablo 4. Bölgelerin Potansiyel İyileştirme Sonuçları

	Veri	Hedef	Değişim%
Ege			
100.000 kişiye düşen hekim sayısı	215	204	-5,09%
100.000 kişiye düşen hemşire+ebe sayısı	339	321	-5,09%
Toplam Hastane Sayısı	200	169	-15,13%
Bebek Ölüm Hızı (Tüm Canlı Doğumlar) Tüm Haftalar	0,149	0,149	0,00%
Batı Anadolu			
100.000 kişiye düşen hekim sayısı	295	184	-37,48%
100.000 kişiye düşen hemşire+ebe sayısı	408	323	-20,66%
Toplam Hastane Sayısı	135	107	-20,66%
Bebek Ölüm Hızı (Tüm Canlı Doğumlar) Tüm Haftalar	0,140	0,140	0,00%
Akdeniz			
100.000 kişiye düşen hekim sayısı	186	156	-15,89%
100.000 kişiye düşen hemşire+ebe sayısı	324	272	-15,89%
Toplam Hastane Sayısı	180	121	-32,74%
Bebek Ölüm Hızı (Tüm Canlı Doğumlar) Tüm Haftalar	0,121	0,121	0,00%
Orta Anadolu			
100.000 kişiye düşen hekim sayısı	182	130	-28,48%
100.000 kişiye düşen hemşire+ebe sayısı	378	267	-29,14%
Toplam Hastane Sayısı	103	73	-28,48%
Bebek Ölüm Hızı (Tüm Canlı Doğumlar) Tüm Haftalar	0,108	0,108	0,00%
Kuzeydoğu Anadolu			
100.000 kişiye düşen hekim sayısı	175	126	-27,47%
100.000 kişiye düşen hemşire+ebe sayısı	384	260	-32,24%
Toplam Hastane Sayısı	56	51	-8,21%
Bebek Ölüm Hızı (Tüm Canlı Doğumlar) Tüm Haftalar	0,096	0,096	0,00%
Ortadoğu Anadolu			
100.000 kişiye düşen hekim sayısı	161	105	-34,20%
100.000 kişiye düşen hemşire+ebe sayısı	366	210	-42,40%
Toplam Hastane Sayısı	78	51	-34,20%
Bebek Ölüm Hızı (Tüm Canlı Doğumlar) Tüm Haftalar	0,086	0,086	0,00%
Güneydoğu Anadolu			
100.000 kişiye düşen hekim sayısı	140	93	-33,33%
100.000 kişiye düşen hemşire+ebe sayısı	281	187	-33,33%
Toplam Hastane Sayısı	133	63	-51,90%
Bebek Ölüm Hızı (Tüm Canlı Doğumlar) Tüm Haftalar	0,077	0,077	0,00%

Bölgelerin potansiyel iyileştirme oranlarına bakıldığında ise yukarıdaki tabloda yer alan sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. Girdi odaklı VZA analizinin sonuçlarına göre; örneğin Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde girdi değişkenlerinden 100.000 kişiye düşen hekim sayısının %27,47 azaltılarak 126’ya çekilebileceği, 100.000 kişiye düşen hemşire ve ebe sayısı toplamının 384’den 260’a gelebileceği ve toplam hastane sayısının %8,21 azalış ile 51’e

indirilebileceği görülmektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesine bakıldığında ise; 100.000 kişiye düşen hekim sayısının %33,3 oranında azaltılarak 93’e, 100.000 kişiye düşen hemşire ve ebe sayısı toplamının 281’den 187’ye ve toplam hastane sayısının 133’ten 63’e düşürülmesi halinde optimum çıktı oranının yakalanabileceği görülmektedir.

Tartışma

VZA tekniğinin literatürde çok farklı alanlarda kullanıldığı görülmektedir. Sağlık sektörü de bu alanlardan birisidir. Aynı amaca hizmet eden eşdeğer sayılabilecek KVB’lerin birbiri ile kıyaslanabilmesinde sayısal değerlere ulaşabilmek önemlidir. Bölgeler arasındaki sağlık statü değişikliklerini tespit edebilmek, eksik kalan ya da ülke puanlarında dengelenmesi gereken yerleri tespit edebilmek de sağlık idarecileri ve politika yapıcılar açısından planlama yapılabilmesinde yol göstericidir. VZA tekniği kullanılan, sağlık alanında yapılmış çeşitli araştırmalardan örneklere bu bölümde yer verilmiştir.

Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) ülkelerinde uygulamada olan sağlık sistemlerinin teknik verimliliğinin (2004–2010 yılları) ölçüldüğü bir çalışmada; 10 ülke (Türkiye, Tacikistan, Afganistan, İran, Pakistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Özbekistan) örneklem kümesine alınmıştır. VZA tekniğinde 2 farklı model oluşturulan araştırmada girdiler; birinci modelde sağlık sistemlerinin kontrolü dışındaki verilerden, ikinci modelde ise sağlık sistemlerinin kontrolü altındaki verilerden seçilmiştir. Çıktılara bakıldığında ise; birinci modelde doğumda beklenen yaşam süresi ve bebek ölüm oranları; ikinci modelde yaşam beklentisi ve 5 yaşın altındaki ölüm oranlarının kullanıldığı görülmektedir. Bulgularda hem birinci hem ikinci modelde en iyi skorlara sahip olan ülkenin Türkiye olduğu göze çarpmaktadır. Analizlerin bulguları incelendiğinde, her iki modelde de son sırada Türkmenistan’ın yer aldığı görülmektedir (Ravangard vd., 2014).

Yüksel (2021a) tarafından Azerbaycan’daki şehirlerin sağlık etkinlikleri ile ilgili VZA analiziyle yapılan çalışmanın sonuçlarında, en düşük ortalama VZA puanının 2018 yılında (0,73) elde edildiği, ayrıca 2018 yılında 0,29 skorla Bakü’nün en az puanı aldığı görülmektedir. Kutlar ve Salamov (2016); Azerbaycan Sağlık Bakanlığı’na bağlı hastanelerde (2013 yılında 36 farklı ilde) VZA analizi ile etkinlik ölçümü yapmışlardır. Girdi odaklı tekniğin kullanıldığı çalışmada, sabit ölçekli CCR ve ölçeğe göre değişken getirili BBC modellerinden yararlanılmıştır. Ortalama VZA analiz sonuçları CCR modelinde %82, BBC modelinde %92 olarak tespit edilmiştir. 49 ülkenin, 2000-2019 dönemindeki sağlık verileri kullanılarak yapılan panel veri çalışmasında, bağımlı değişken olarak çocuk ölümlerini temsil

eden değişkenler kullanılırken; bağımsız değişken olarak Gini indeks değeri, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), kişi başına düşen gelir, kamu harcama düzeyi ve işsizlik oranı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; kamu harcamalarındaki artış, kişi başına düşen gelir ve GSYİH düzeyi ile beş yaş altı ölümleri ve yenidoğan ölümleri arasında negatif ilişki olduğu görülmüştür. Yenidoğan ölüm hızının beş yaş altı ölüm oranlarına göre ekonomik değişkenlerden daha fazla etkilendiği anlaşılmıştır (Şenol vd., 2022).

OECD ülkelerinde sağlık etkinliklerinin tespit edilmesi gayesiyle VZA pencere analizi ile ulaşılan sonuçlara göre sadece Meksika tam etkinlik puanına erişmiştir (Yüksel, 2021b). Rusya içerisinde bulunan 22 bölgede yapılan (2005 ile 2017 yılları arasında) bir diğer çalışmada; CCR modelindeki süper etkinlik sonuçlarında Çeçenistan ve İnguşetya’nın, BCC modelinde ise Tataristan ve Çeçenistan’ın en yüksek analiz skorlarına ulaştıkları saptanmıştır (Selamzade, 2021). Bir diğer çalışmada, İBBS-1 bölgelerinin 2015 yılı sağlık etkinlikleri karşılaştırılmıştır. Girdi değişkenleri; 100.000 kişiye düşen toplam hekim sayısı, 100.000 kişiye düşen hemşire ve ebe sayısı, 10.000 kişiye düşen hastane yatağı sayısı alınmıştır. Çıktı değişkenleri; bebek ölüm hızı (tersi), hastanelerde kaba ölüm hızı (tersi), kişi başı hekime müracaat sayısı, 1.000 kişiye düşen ameliyat sayısı kullanılmıştır. Analiz sonucunda CRS yaklaşımında, İstanbul, Ortadoğu Anadolu, Akdeniz, Güneydoğu Anadolu, Doğu Marmara ve Batı Marmara bölgeleri verimli bulunmuştur (Konca ve Teleş, 2017). Bu araştırma ile karşılaştırıldığında, girdi ve çıktı değişkeni olarak daha fazla verinin kullanıldığı, dolayısı ile daha çok bölgenin etkin çıktığı söylenebilir. İstanbul, Doğu Marmara ve Batı Marmara bölgelerinin 2020 yılı için bu çalışmada yapılan analizde de etkin çıkmış olmaları sağlık göstergelerindeki başarılarının devam ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Çelik ve arkadaşlarının (2017) yaptığı bir diğer çalışmada, ülkelerin sağlık sistemlerinin etkinliğini (1995 ve 2013 yılları) ölçebilmek gayesiyle çıktı odaklı VZA ve regresyon yöntemleri kullanılmıştır. Sonuçlara bakıldığında Japonya, Fransa, İsveç’in diğer gelişmiş ülkelere (Almanya ve ABD gibi) kıyasla eşit etkinlik seviyelerinde oldukları anlaşılmıştır. Çalışma sonuçlarına dayanarak; ekonomik ve politik istikrarın, sağlık sistemi ile ilgili konulan hedeflerin sağlanmasında eğitim ya da sağlık harcamalarına denk ölçüde mühim olabileceği söylenebilir. Özdemir (2009)’in yaptığı çalışmada ise; Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na (KEİT) üye ülkelerin (Türkiye, Arnavutluk, Moldova, Azerbaycan, Gürcistan, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Ermenistan, Ukrayna ve Rusya) sağlık hizmeti bakımından etkinlikleri VZA analiziyle araştırılmıştır. 1998-2002 yılları döneminde yapılan çalışmada, girdiler; 1000 kişi başına doktor sayısı, kişi başına sağlık harcaması, 1000 kişi

başına hastane yatak sayısı olarak alınmıştır. Nüfus ve sağlıklı beklenen ömür süresi çıktılardır. Tam etkinliğe sahip ülkeler Türkiye, Arnavutluk, Gürcistan, Ukrayna ve Rusya’dır. Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan’ın ise etkinlik sınırına uzak oldukları anlaşılmıştır.

Bir diğer araştırmada, Dünya Bankası tarafından yapılan gelir sınıflandırmasında yüksek gelir grubundaki ülkelerin COVID-19 salgınındaki sağlık sistemlerinin durumlarını incelemek amacıyla VZA kullanılmıştır. Analize alınan 48 ülkenin ortalama verimlilik oranının %70 olarak bulunmuştur. Çek Cumhuriyeti, Andora, Letonya, Bahreyn, Şili, San Marino, Hırvatistan, Macaristan, Kıbrıs, Danimarka, Litvanya, Monako, Umman, Slovenya ve Trinidad ve Tobago tam etkin ülkelerdir. En düşük skora sahip olan ülke Yeni Zelanda’dır (Akbulut ve Şenol, 2022). Sağlık alanındaki göstergeler ve VZA analizi yardımıyla 2013 yılı verileri ile yapılan bir diğer çalışmada; girdi değişkenleri olarak hastane sayısı, yatak sayısı, yoğun bakım yatak sayısı, aile hekimliği birimi sayısı, ambulans sayısı, toplam hekim sayısı, bebek ölüm hızı değişkenleri kullanılmıştır. Yatan hasta sayısı, ameliyat sayısı, sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı ise çıktı değişkenleridir. Etkin illerden, en yüksek referans olan il 30 kez ile Osmaniye olarak tespit edilmiştir (Çakmak ve Örkücü, 2016). Literatürdeki diğer çalışmaların aksine, bebek ölüm hızının girdiler içerisinde alındığı bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Sağlık alanındaki çalışmalarda, bebek ölüm hızının, negatif olan değerinin pozitif çevrilerek çıktılar arasında daha sık kullanıldığı gözlenmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada elde edilen sonuçlara bakıldığında; Türkiye’nin doğusunda bulunan bölgelerin etkinlik puanlarının daha düşük olduğu, bu bölgelerdeki hastane ve sağlık personeli sayısının aslında yeterli olmasına rağmen bebek ölüm hızındaki yüksekliğin önüne tam olarak geçilemediği söylenebilir. En düşük skorların alındığı Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde; kişi başına düşen sağlık personeli sayısı açısından aslında eksikliğin olmadığı, buna rağmen bebek ölüm hızındaki yüksekliğin gerçek nedenleri konusunda çalışmaların gerektiği anlaşılmıştır. Etkin bulunan bölgelerle kıyaslandığında, daha düşük seviyelerdeki hastane sayısı, hemşire ve ebe sayısı ile hekim sayısı değişkenleri ile bebek ölüm hızlarında düşük değerlerin elde edilebileceği görülmektedir. Bunun bir nedeni Türkiye’nin doğu bölgelerindeki eğitim seviyesi-okula gitme oranları ile batı bölgeleri arasındaki fark olduğu söylenebilir. Bu sebeple; etkinlik ortalaması altında kalan bölgelerde sağlık alanında bilgilendirme, doktor kontrollerinin önemi, anne-çocuk sağlığı, doğum yöntemleri ve hastanelerde doğumun özendirilmesi gibi eğitim çalışmaları artırılabilir. Akdeniz ve Batı

Anadolu bölgelerinde de referans kümesindeki iyi örnekler dikkate alınarak eksikliklerin tespiti gerekmektedir.

Türkiye’de Sağlık Bakanlığı idarecileri ve hükümet yetkililerinin bebek ölüm hızında etkinlik sınırına uzak kalan bölgeler başta olmak üzere, tahsis edilen payı arttırmalarının sağlık statüsündeki iyileştirmelerin sürekliliğinin tesisinde etkili olabileceği söylenebilir. Tam etkinliğe sahip bölgelerin sağlık hizmetleri ile ilgili faaliyetlerinin referans alınması, diğer bölgelerin de bebek ölüm hızı ile ilgili performanslarının yükseltilmesi için güncel politikalar ve yeni stratejiler belirlenmesi önerilebilir. Sağlık sektöründe mevcut kaynakların kıt olduğu hesap edilirse, en uygun şekilde harcanmaları ve en iyi hizmetin üretilmesi Türkiye’nin çıkarları gereğidir. Sağlık hizmeti sunumunda görevli tüm sağlık tesislerinin, sağlık çalışanlarının etkili ve verimli hizmet verebilmesi sağlık idarecileri tarafından performanslarının düzenli olarak değerlendirilmesine ve eksikliklerin giderilmesine bağlıdır.

Araştırmalarda kullanılan değişkenler, kullanılan yöntemler, analize dâhil edilen yıllar, KVB’ler gibi faktörlerin çeşitlendiği VZA analizi ile sağlık sektöründe yapılmış çalışmalar incelenmiş ve literatürde karşılaşılan en büyük zorluklardan birisinin veriye ulaşmak olduğu anlaşılmıştır. Sağlık yöneticilerinin ülke bazında, hastane idarecilerinin ise kendi kurumlarındaki verileri araştırmacıların kullanımına açmaları daha gerçekçi sonuçlara ulaşılmasına vesile olacaktır. Elde edilen VZA neticelerinin mutlak sonuçlar değil, göreceli etkinlik sonuçları olduğu unutulmamalıdır. Türkiye’deki sağlık planlayıcılarının, verimlilik düzeyleri kötü bulunan bölgeler başta olmak üzere gerekli değerlendirmeleri yapmaları tavsiye edilebilir. Bölgelerin, en azından her sene belli dönemlerde performans düzeyleri bulunmalı, karşılaştırmalı analizler yapılmalıdır. Kaynak kullanımında israf mümkün olduğunca engellenmelidir. Etkinlik sınırına uzak bölgelerin referans alacakları bölgeleri örnek almalarının sağlanması, etkinlik sorunu yaşamayan bölgelerin ise devamının sağlanması amacıyla gerekli önlemleri almaları, diğer çalışmalarda çıktı odaklı VZA analizi ile birlikte girdi yönelimli analizlerin de birlikte yapılarak sonuçlarının karşılaştırılması önerilebilir.

Kaynaklar

Akbulut, F. ve Şenol, O. (2022). Üst Gelir Grubundaki Ülkelerin Covid-19 Mücadelesinin Veri Zarflama Analizi İle Değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2) , 679-689.

Ağırbaş, İ. (2014). *Sağlık Kurumlarında Finansal Yönetim ve Maliyet Analizi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Ağırbaş, İ., Akbulut, Y., ve Önder, Ö. R. (2011). Atatürk Dönemi Sağlık Politikası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 12(48), 733–748.
- Alaiad, A., Najadat, H., Al-Mnayyis, N., ve Khalil, A. (2018). Associative Classification of the Jordanian Hospitals Efficiency Based on DEA. *2018 IEEE Conference on Big Data and Analytics, ICBDA 2018*, 23–26.
- Babacan, A. (2006). Türkiye’deki Üniversitelerde VZA Yöntemiyle Verimlilik Analizi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sivas.
- Bhat, R., Verma, B. B., ve Reuben, E. (1985). Envelopment Analysis (DEA). *Journal of Health Management*, 3(2), 309–328.
- Çakmak, E. ve Örkücü, H. H. (2016). Türkiye’deki İllerin Etkinliklerinin Sosyo-Ekonomik Temel Göstergelerle Veri Zarflama Analizi Kullanarak İncelenmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1).
- Çelik, Y., Khan, M., ve Hikmet, N. (2017). Achieving Value for Money in Health: a Comparative Analysis of OECD Countries and Regional Countries. *International Journal of Health Planning and Management*, 32(4), e279–e298.
- Charnes, A., Cooper, W., Lewin, A. Y. ve Seiford, L. M. (1996). *Data Envelopment Analysis*. USA: Kluwer Academic Publishers.
- Charnes, A., Cooper, W. W. ve Rhodes, E. (1978). Measuring the Efficiency of Decision Making Units. *XXI Simpósio Brasileiro de Recursos Hídricos*, 2, 429–444.
- Farrell, M. J. (1957). The Measurement of Productivite Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)*, 120(3), 253–290.
- Konca, M., ve Teleş, M. (2017). İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflamasına (İBBS) Göre Bölgelerin Sağlık Performanslarının Karşılaştırılması. Uluslararası Politik, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi*, Bildiri Özetleri Kitabı, Ankara.
- Kutlar, A., ve Salamov, F. (2016). Azerbaycan Kamu Hastanelerinin Etkinliğinin VZA Uygulaması ile Değerlendirilmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 1–17.
- Naveh, E. ve Stern, Z. (2005). How Quality Improvement Programs Can Affect General Hospital Performance. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 18(4), 249–270.
- Özdemir, A. İ. (2009). Hizmet Sektörü Etkinliğinin Makro Düzeyde İncelenmesi: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkelerin Sağlık Sektörü Üzerine Bir Analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33 (Temmuz-Aralık), 189–204.
- Ramanathan, R. (2005). Operations Assessment of Hospitals in The Sultanate of Oman. *International Journal of Operations and Production Management*, 25(1), 39–54.
- Ravangard, R., Hatam, N., Teimourizad, A., ve Jafari, A. (2014). Factors affecting the technical efficiency of health systems: A case study of economic cooperation organization (ECO) countries (2004–10). *International Journal of Health Policy and Management*, 3(2), 63–69.
- Şahin, I., Özcan, Y. A., Özgen, H. (2011). Assessment of Hospital Efficiency Under Health Transformation Program in Turkey. *Central European Journal of Operations Research*, 19, 19–37.

- Şahin, İ. (1999). Sağlık Kurumlarında Göreceli Verimlilik Ölçümü: Sağlık Bakanlığı Hastanelerinin İllere Göre Karşılaştırmalı Verimlilik Analizi. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(2).
- Şahin, İsmet. (2008). Sağlık Bakanlığı Genel Hastaneleri ve Sağlık Bakanlığına Devredilen SSK Genel Hastanelerinin Teknik Verimliliklerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 11(1).
- SB., (2021). *Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2020 Haber Bülteni*. Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Selamzade, F. (2021). Evaluation of the Efficiency of the Healthcare Systems of the Russian Federation with Data Envelopment Analysis: An Example of Republics. *Globus: Economy and Law*, 7(41), 7–20.
- Şenol, O., Cansever, İ. H., ve Gökkaya, D. (2022). Investigation of the Effects of Economic Indicators on Child Mortality: Panel Data Analysis. *Journal of International Health Sciences and Management*, 8(15), 12–21.
- Uğurluoğlu, Ö. ve Çelik, Y. (2005). Sağlık Sistemleri Performans Ölçümü, Önemi ve Dünya Sağlık Örgütü Yaklaşımı. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8(1), 3–29.
- Wang, B. B., Ozcan, Y. A., Wan, T. T. H., ve Harrison, J. (1999). Trends in Hospital Efficiency Among Metropolitan Markets. *Journal of Medical Systems*, 23(2), 83–97.
- Yıldırım, H. H., ve Yıldırım, T. (2011). *Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Türkiye Sağlık Sektörü*, 2. Baskı. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Yüksel, O. (2021a). Azerbaycan’daki İllerin Sağlık Etkinliklerinin Karşılaştırılması. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies JAVS)*, 4(4), 443–450.
- Yüksel, O. (2021b). Comparison of Healthcare Systems Performances In OECD Countries. *International Journal of Health Services Research and Policy*, 6(2), 251–261.

Makale Bilgisi

Makale Geliş Tarihi: 09.12.2022

Makale Kabul Tarihi: 14.12.2022

Osmanlı-Safevi Kısılcacında Kızılbaşlar Açılın Kapılar Şah'a Gidelim

Aziz ALTI*

Öz

Prof. Dr. Sadullah Gülten tarafından kaleme alınan "Osmanlı-Safevi Kısılcacında Kızılbaşlar Açılın Kapılar Şah'a Gidelim" adlı eser 2022 yılında yayımlanmıştır. 4 bölümden oluşan kitapta Safevi tarikatının faaliyetleri, devletleşme süreci, Osmanlı Devleti'nin Kızılbaşlara karşı tutumu, Türkmen cemaatlerin durumları gibi konular ele alınmıştır. Ayrıca kitapta, daha önce Kızılbaşlar hakkında çalışmada bulunmuş araştırmacıların görüşlerine yer verilmiş ve bu görüşlere eleştirel bir yaklaşım gösterilerek, Kızılbaş meselesi hakkında yeni tezler ortaya konulmuştur. Bu çalışmada kitap genel hatlarıyla okuyuculara tanıtılmaya çalışılmıştır.

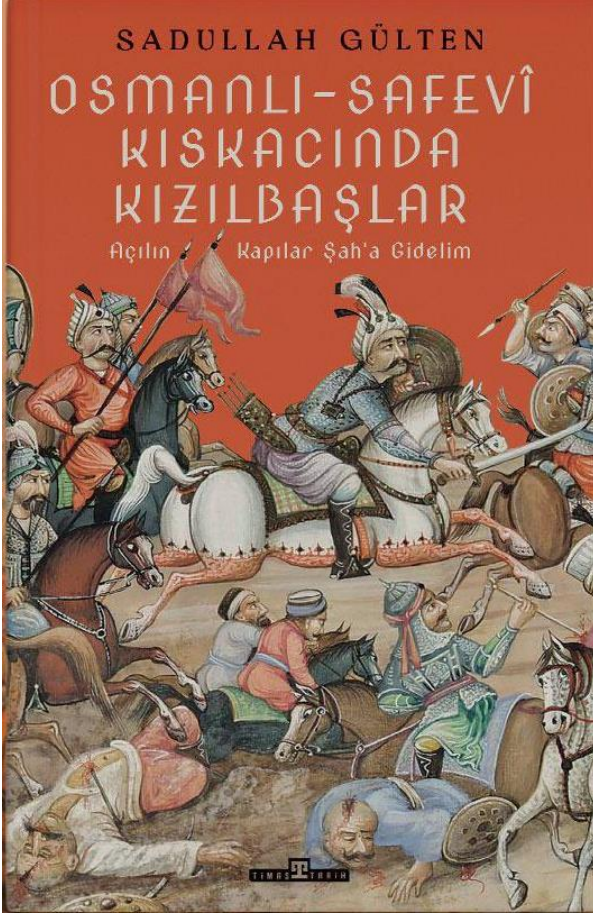
Anahtar Kelimeler: Kızılbaş, Safevi Tarikatı ve Devleti, Osmanlı Devleti, Türkmenler.

Qizilbashes in the Ottoman-Safavid Clamp, Open Doors Let's Go to the Shah**Abstract**

The work titled "Qizilbashes in the Ottoman-Safavid Clamp, Open Doors Let's Go to the Shah", written by Prof. Dr. Sadullah Gülten, was published in 2022. In the book, which consists of 4 chapters, subjects such as the activities of the Safavid order, the process of statehood, the attitude of the Ottoman Empire towards the Qizilbash, and the situation of the Qizilbash Turkmen communities are discussed. In addition, the book includes the views of researchers who have worked on the Qizilbash before, and by showing a critical approach to these views, new theses on the Qizilbash issue are put forward. In this study, the book was tried to be introduced to the readers in general terms.

Keywords: Qizilbash, Safavid Order and State, Ottoman Empire, Turkmens.

* Doç. Dr., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, azizalti@hotmail.com, ORCID iD: 0000-0002-5009-9438.

13. yüzyılın sonları 14. yüzyılın başlarında Erdebil’de kurulan Safevi tarikatı, ilerleyen yıllarda şeyhlerinin gösterdikleri gayretler neticesinde İran, Azerbaycan ve Anadolu’daki Türkmenler üzerinde etkili olmayı başarmıştır. Tarikat’ın Şeyh Cüneyt döneminde esas misyonunun yanında siyasi gaye taşıyan girişimlerde bulunması, başta Osmanlı Devleti olmak üzere bölgedeki diğer siyasi teşekküllerin de dikkatini celbetmiştir. Şeyh Haydar tarafından tarikatın müritlerine 12 imamı simgeleyen on iki dilimli kırmızı taç (başlık) giydirilmiştir. Böylece tarikat mensuplarına “Kızılbaş” ismi verilmiştir ki bu adlandırma günümüze kadar kullanıla gelmiştir. Şah İsmail döneminde ise şeyhlikten şahlığa geçilerek Şeyh Cüneyt zamanında başlatılan siyasi girişimler nihayete erişmiştir.

Prof. Dr. Sadullah Gülten tarafından kaleme alınan “Osmanlı-Safevi Kıskaçında Kızılbaşlar Açılın Kapılar Şah’a Gidelim” adlı eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, yukarıda da kısmen izah edilmeye çalışılan tarikatın şahlığa kadar geçen serüveni incelenmiştir. İkinci bölümde, Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti arasında tercihte bulunan Türkmen aşiretlerinin durumu ve teşkilatlanması ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Safevi Devleti’nin kuruluş sürecinde Kızılbaşların durumu ile 16. yüzyıl başlarında meydana gelen Kızılbaş isyanları ve Türkmen boylarına değinilmiştir. Son olarak dördüncü bölümde ise Çaldıran Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Kızılbaşlara karşı izlediği politika üzerinde durulmuştur.

Gülten, geniş bir kaynak yelpazesi çerçevesinde yazdığı bu eserinde yer yer konuyla bağlantılı olarak farklı yüzyıllara atıfta bulunsa da temel olarak 16. yüzyılda Kızılbaşlar üzerinde durmuştur. Literatürün derinlemesine incelendiği bu eserde yazar, kendisinden önce Kızılbaşlar hakkında çeşitli hükümlere varan araştırmacıların görüşlerine eleştirel bir yaklaşım sergilemiş, onların çalışmalarındaki tezlerinin aksine yeni değerlendirmeler ortaya koymuştur. Araştırmacılar tarafından daha önce ortaya konulan bu tezler kısaca şunlardır: Faruk Sümer,

Safevi Devleti'ni kuran unsurların önemli bir kısmını Anadolu'dan İran'a göç eden Türkmenlerin oluşturduğunu öne sürer. Sümer kadar keskin olmasa da Walther Hinz ve Adel Allouche de buna paralel düşünmektedir. Gülten, bu araştırmacıların Suriye, Azerbaycan ve İran'daki Türkmen gruplarını göz ardı ederek Safevi Devleti'nin kuruluşunda yalnızca Anadolu Türkmenlerine odaklanmanın doğru olmayacağını öne sürmüştür. Ayrıca Rudi Paul Lindner ve Rıza Yıldırım ise Kızılbaşlığın doğuşunu ve Türkmenlerin Safevilere meylini Osmanlı Devleti'nin iktisadi, sosyal, hukuki kaygılarla göçerler üzerindeki baskı politikasına bağlamışlardır. Bu görüşe de katılmayan yazar, bilakis göçerlerin Osmanlı Devleti'nin asli unsurlarının başında geldiğini ve devletin bu topluluğu korumak adına kanunlar yaptığını belirtmiştir. Ayrıca Teke bölgesindeki Türkmenler hariç olmak üzere Anadolu'daki diğer Türkmen gruplarının nüfuslarının 16. yüzyılda azalmak bir yana artış gösterdiğini vurgulamıştır (s. 16-17). Bu yeni değerlendirmeler aynı zamanda eserin özgünlüğünü ortaya koyacak veriler olmuştur.

Osmanlı Devleti, Şeyh Cüneyt'e kadar Erdebil'e her yıl düzenli olarak "çerağ akçesi" adı altında hediyeler gönderiyordu. Ancak Şeyh Cüneyt'in devlet kurma düşüncesinin Osmanlı Devleti tarafından fark edilmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin tarikata karşı tutumunda değişikliğe gidilmiştir. Buna rağmen Şeyh Cüneyt yerinde durmak bir yana dört bir tarafı dolaşarak Türkmenler arasında kendisine taraftar toplamayı başarmıştır. Hatta siyasi faaliyetlerini bir adım daha ileriye götürerek Trabzon Rum İmparatorluğu'nu kuşatmıştır. Şeyh Cüneyt'in tüm bu faaliyetleri tarikatın mürit sayısını bir hayli arttırmıştır (s. 25-32). Şeyh Cüneyt'ten sonra Şeyh Haydar, Şeyh Haydar'dan sonra ise İsmail tarikatın başına geçmiştir. Eserde, 5-6 yaşlarında çocuk olan İsmail'in öldürülme tehlikesine karşı müritleri tarafından nasıl kaçırıldığını ve korunduğu serüveni işlenmiş, 12-13 yaşlarına geldiğinde müritlerinin desteğiyle huruç ederek şahırlığını ilan ettiği vurgulanmıştır. Böylece Şah İsmail, farklı kimlikleri bünyesinde barındıran karizmatik bir hüviyete bürünmüştü. O, Safevi tarikatının lideri ve şeyhi sıfatıyla "mürşid-i kamil" idi. 12 İmam'a mensubiyetinden dolayı peygamber soyundan gelen birisiydi. Ayrıca İran devlet anlayışında hükümdarlar Allah'ın yeryüzündeki gölgesi idi. İşte tüm bu özellikler Şah İsmail'de zuhur etmişti.

Yazar ikinci bölümde, Türkmen aşiretleri üzerinde durmuş, Yıldırım ve Linder'in savlarını çürütecek ayakları yere basan değerlendirmeler de bulunmuştur. Onların Osmanlı baskısından kaçan Türkmen aşiretlerinin Safevileri kurduğu tezine karşın, Şeyh Cüneyt'in 1447 yılındaki siyasi emellerini taşıyan girişimden başlayarak 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar ki zaman diliminde Dulkadir, Bozok, Bozulus, Yeni-İl, Varsak ve Halep Türkmenlerinin Osmanlı

hakimiyetine girmediğini vurgulamıştır. Böylece Yıldırım ve Linder'in görüşlerinin gerçekçi olmayacağı üzerinde durmuştur. Yine bu bölümde Türkmen gruplarının varlıkları ve etkinlik alanlarına yönelik sayısal bilgiler verilerek, Türkmenlerin insan potansiyeli açısından güçlerinin zihinlerde canlanmasına katkı sunmuştur (s. 51-80).

Safevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan ve Safevi tarikatına mensup kişiler, Osmanlı Devleti algısında artık sıradan bir mürit olmamışlar, onlar düşman bir devlete tabii olan grup olarak yer edinmiştir. Bu da Osmanlı Devleti'nin onlara karşı izlediği politikada değişikliğe gitmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti Kızılbaş takibatına başlayarak, onları tespit etmeye çalışmış, durumlarına göre cezalandırmıştır. Anadolu'da Şah Kulu ve Nur Ali Halife gibi kişilerin öncülüğünde çıkan isyanlar ise Osmanlı Devleti'ni epey meşgul etmiştir. Bu isyanlar esnasında halk yerinden göç etmek zorunda kalmış ve birçok yer harap olmuştur (s.90-106).

Yazar, "Kızılbaş'a Meyledenler" başlığı altında Rumlu, Çepni, Karamanlı, Turgutlu, Varsak, Tekeli, Dulkadirli/Bozok, Bayburtlu, Şamlu/Ustaclu Türkmenlerinin durumlarına, etki sahasına, Safevilere destek verip vermediklerine değinmiştir. Yazar, isyanlarla birlikte yerlerinden göç eden kişileri yalnızca Safevilere meyledenler olarak görmeyi yanlış olacağını, zorunlu göçün aynı zamanda isyancıların önünden kaçan ve başka bir yere giden kişiler olarak da kabul edilmelerinin gerekliliği üzerinde durmuştur ki bu gayet makuldür. Osmanlı Devleti, hakimiyetine aldığı Türkmen cemaatlerini, liderlerine belirli mansıplar vererek onları kontrol altında tutmayı amaçlamıştır (s. 106-159).

Yazar son bölümde Çaldıran Savaşı'na ve Kızılbaşların katledildiği iddialarına değinmiştir. Yazar, 40.000 Kızılbaş'ın öldürülme meselesinde rakamın ve kaynakların güvenilir olmadığı yönünde görüş bildirmektedir. Ona göre bu rakamı veren İdris-i Bitlisi'nin dışında onun verilerini mukayese edebilecek çağdaş kaynaklarda bu bilginin yer almaması ve yine bu rakamın arşiv vesikalarıyla desteklenememesinden ötürü 40.000 kişinin öldürülmediğini vurgulamıştır. 40.000 sayısının ise İdris-i Bitlisi'nin mübalağalı anlatımından ortaya çıktığını belirtmiştir. Öte yandan yazar dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda 40.000 kişinin tespit edilip, yakalanıp öldürülmelerinin pek de mümkün olmayacağı üzerinde durmuştur (s. 161-189).

Katliam yapılsa da Kızılbaşlara yönelik sert bir politika izlenildiğini ifade eden yazar, bu davranışa maruz kalan Kızılbaşların toplumsal hayatın dışına itilerek kapalı bir toplum haline geldiğini vurgulamıştır. Bu durum, uzun tarihsel süreçte Sünni ve Kızılbaşların

birbirlerini tanımalarına mani olmakla birlikte bundan kaynaklı olarak birbirlerine karşı ön yargıyla bakmalarına yol açmıştır. Bu ön yargı maalesef günümüze kadar gelmiştir. Aleviliği; İslamiyet’i Eski Türk inançlarıyla yorumlanmış bir Türkmen dindarlığı olarak tanımlayan yazar, Alevileri ülkemizin asli unsuru olarak niteleyerek kucaklayıcı, kapsayıcı bir tavır sergilemiştir.

Kitabın künyesi:

- 1.Kitabın Adı: *Osmanlı-Safevi Kısılcacında Kızılbaşlar Açılın Kapılar Şah’a Gidelim*
- 2.Kitabın Yazarı: Sadullah Gülten
- 3.Kitabın Türü: Araştırma-İnceleme
- 4.Kitabın Yayınevi: Timaş
- 5.Kitabın Basım Yeri: İstanbul
- 6.Kitabın Basım Yılı: 2022
- 7.Kitabın Baskısı: 1. Baskı
- 8.Kitabın Sayfa Sayısı: 222
- 9.Kitabın Sayfa Yapısı: Kitap Kâğıdı
10. Kitabın Özgün Dili: Türkçe

Kitabın yazarı hakkında kısaca bilgi: Prof. Dr. Sadullah Gülten, 1978 yılında Yozgat’ın Çayıralan ilçesinde doğdu. Üniversiteye kadar olan öğrenimini Çayıralan’da tamamladı. 2001 yılında Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden mezun oldu. Aynı üniversitede yüksek lisansını ve doktorasını tamamladı. Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü’ne 2009 yılında Yardımcı Doçent, 2014 yılında Doçent, 2019’da ise Profesör olarak atandı. Halen Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü’nde çalışan yazarın Türklerin Ali’si, Atayurttan Anayurda Yörükler, Bozok Türkmenleri, Heterodoks Dervişler ve Aleviler isimli kitapları ve farklı konularda birçok makalesi bulunmaktadır.

Kitabın içeriği hakkında bilgi: Kitap 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Safevi tarikatının devletleşme sürecinde şeyhlerinin faaliyetleri ile devleti kuran Şah İsmail’in meşruiyetinin kaynaklarına değinilmiştir. İkinci bölümde daha önce araştırmacılar tarafından Kızılbaşlığın doğuşunun “Osmanlı’nın göçer düşmanlığı üzerinden okunamayacağı, bu iddianın aksine Osmanlı hakimiyeti dışında kalmış olan değişik coğrafyalardaki konar-göçerlerin dikkate alınması üzerinde durmuştur. Üçüncü bölümde Osmanlı Devleti’nin Safevilere karşı

aldığı önlemlerden, Anadolu’da çıkan isyanlardan ve özellikle Safevilere destek veren Türkmenler hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Dördüncü bölüm olan son bölümde ise Çaldıran savaşı öncesi ve sonrasında Osmanlı Devleti’nin Kızılbaş takibatına değinilmiştir.

Okur yorumu: Çalışmasında hem arşiv vesikalarını hem de güncel yayınları derinlemesine inceleyerek metnine işleyen yazar, akıcı üslubu sayesinde her yönüyle zengin bir eser ortaya koymayı başarmıştır. Ele aldığı konunun günümüz toplumuna tesir eder olması ise çalışmaya ayrı bir ehemmiyet katmıştır. Kitabı daha önce konuyla alakalı yapılmış çalışmalardan ayıran ve özgün kılan en önemli nokta ise Safeviler ve Kızılbaşlara yönelik kabul görmüş olan birçok değerlendirmenin aksi yönünde, farklı savların ileri sürülmüş olmuştur. Ayakları sağlam temellere basan bu yeni görüşler muhakkak ki kısa zamanda konuyla alakalı yeni çalışmalara kapı aralayacaktır. Yazarın sonuç kısmındaki “Aleviler bu ülkenin asli unsurlarıdır” ifadesi ise yazarın ne denli bir “Gönül Eri” olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmanın, genel olarak Alevilik-Bektaşilik konularına ilgi duyan okurlar ile akademik anlamda gayret gösterenlere faydalı olacağı açıktır.

Kaynakça: Gülten, S. (2022). *Osmanlı-Safevi Kıskaçında Kızılbaşlar Açılın Kapılar Şah’a Gidelim*. İstanbul: Timaş Yayınları.